

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Ústav sociální práce

Bakalářská práce

2024

Tomáš Holejšovský

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Ústav sociální práce

Revize moci v díle Geerta van der Laana

Bakalářská práce

Autor: Tomáš Holejšovský

Studijní program: B0923P240001

Studijní obor: Sociální práce

Forma studia: Prezenční

Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Daniel Štěpánek, Ph.D.

Hradec Králové, 2024

Zadání bakalářské práce

Autor: Tomáš Holejšovský

Studium: F21BP0292

Studijní program: B0923P240001 Sociální práce

Studijní obor: Sociální práce v preventivních službách

Název bakalářské práce: Revize moci v díle Geerta van der Laana

Název bakalářské práce AJ: Revision of power in Geert van der Laan's work

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Tato bakalářská práce se zabývá pojetím moci Geerta van der Laana v kontextu sociální práce. Za pomoci diskurzivní analýzy textu se zaměřuje na porozumění mocenského vztahu mezi klientem a sociálním pracovníkem. Přestože je na moc mnohdy názíráno negativní perspektivou, nelze opomenout její intencionalitu a nezbytnost. V první části této práce jsou představeny osobnosti, jejichž pregnantní díla se stala předmětem k uvažování o institucionalizaci moci a zároveň moci jako takové. Výchozí metodou je diskurzivní analýza textu. Za účelem poskytnutí komplexního rámce jsou rovněž představeny mocenské koncepty Michela Foucaulta, jakými jsou bio-moc a pastýřská moc, která v nemalé míře podnítila uvažování o nové věcnosti.

LAAN, Geert van der. OSTRAVSKÁ UNIVERZITA. ZDRAVOTNĚ SOCIÁLNÍ FAKULTA. Otázky legitimacy sociální práce: (pomoc není zboží). Boskovice: Ostrava: Albert ; Ostravská univerzita, 1998, 260 s. ; 24 cm. ISBN 80-85834-41-3. ERIBON, Didier. Michel Foucault: 1926-1984. Praha: Academia, 2002, 382 s. ; 21 cm. ISBN 80-200-0955-8. PUCHMERTL, Jaroslav. Michel Foucault: fatální nedocení významu konformity. Praha: Triton, 2008, 118 s. ; 17 cm. ISBN 978-80-7387-055-3. BARŠA, Pavel a Josef FULKA. Michel Foucault: politika a estetika. Praha: Dokořán, 2005, 198 s. ; 21 cm. ISBN 80-7363-020-6. FOUCAULT, Michel a Čestmír PELIKÁN. Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení. Praha: Dauphin, 2000, 427 s. ; il. ; 20 cm. ISBN 80-86019-96-9. ČERMÁK, Ivo a HYTYCH, Roman. Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy. Masarykova Univerzita, 2013, 190 s. ; 21 cm. ISBN 978-80-210-6382-2. NAVRÁTIL, Pavel a Radka JANEBOVÁ. Reflexivita v posuzování životní situace klientek a klientů sociální práce. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010, 196 s. ; 21 cm. ISBN 978-80-7435-038-2. NAVRÁTIL, Pavel a Radka JANEBOVÁ. Reflexivita v posuzování životní situace klientek a klientů sociální práce. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010, 196 s. ; 21 cm. ISBN 978-80-7435-038-2. PETŘÍČEK. Foucaultova filozofie svobody. Karolinum, 2021, 1 online zdroj (108 stran). ISBN 978-80-246-4949-8. VODÍČKA, Vladimír. UNIVERZITA PALACKÉHO. FILOZOFICKÁ FAKULTA. Kritika liberálního rozumu: guvernamentalita Michela Foucaulta. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, 168 s. ; 21 cm. ISBN 978-80-244-4184-9. HABERMAS, Jürgen. FILOSOFICKÝ ÚSTAV (AKADEMIE VĚD ČR). Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu. Praha: Filosofia, 2000, 187 s. ; 20 cm. ISBN 80-7007-130-3.

Zadávající pracoviště: Ústav sociální práce,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Daniel Štěpánek, Ph.D.

Oponent: Mgr. Miroslav Kappl, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 30.4.2023

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval pod vedením vedoucího bakalářské práce samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne

.....

Tomáš Holejšovský

Poděkování:

Rád bych touto cestou poděkoval vedoucímu mé práce, panu Mgr. et Mgr. Danielu Štěpánkovi, Ph.D., a to zejména za jeho odborné vedení, cenné rady a připomínky a čas mi věnovaný při tvorbě této práce v rámci konzultací. Stejnou měrou bych touto cestou rád poděkoval rovněž paní Mgr. et Mg. Radce Janebové, Ph.D., a to za její cenné rady a podněty ke zlepšení.

Anotace:

HOLEJŠOVSKÝ, Tomáš. *Revize moci v díle Geerta van der Laana*. Hradec Králové: Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2023, 59 str. Bakalářská práce

Tato bakalářská práce se zabývá pojetím moci Geerta van der Laana v kontextu sociální práce. Za pomoci diskurzivní analýzy textu se zaměřuje na porozumění mocenského vztahu mezi klientem a sociálním pracovníkem. Přestože je na moc mnohdy nazíráno negativní perspektivou, nelze opomenout její intencionalitu a nezbytnost.

V první části této práce jsou představeny osobnosti, jejichž pregnantní díla se stala předmětem k uvažování o institucionalizaci moci a zároveň moci jako takové. Výchozí metodou je diskurzivní analýza textu.

Za účelem poskytnutí komplexního rámce jsou rovněž představeny mocenské koncepty Michela Foucaulta, jakými jsou bio-moc a pastýřská moc, která v nemalé míře podnítila uvažování o nové věcnosti.

Klíčová slova

Sociální práce, sociální politika, moc, autorita, neoliberalismus, manažerismus

Annotation:

HOLEJŠOVSKÝ, Tomáš. *Revision of power in Geert van der Laan's work*. Hradec Králové: Philosophical Faculty, University of Hradec Králové, 2023, 59 pp. Bachelor Degree Thesis.

This bachelor thesis explores Geert van der Laan's conception of power in the context of social work. Using a discursive analysis of the text, it focuses on understanding the power relationship between client and social worker.

Although power is often viewed through a negative perspective, its intentionality and necessity cannot be overlooked. The first part of this thesis introduces figures whose pregnant works have become the subject of thinking about the institutionalization of power and also power itself.

The initial method is a discursive analysis of the text. In order to provide a comprehensive framework, Michel Foucault's concepts of power, such as bio-power and pastoral power, which have in no small measure stimulated thinking about the new materialism, are also introduced.

Keywords:

Social work, social policy, power, authority, neoliberalism, managerism

Obsah:

ÚVOD	10
CÍL PRÁCE A NÁSTIN METODIKY ZPRACOVÁNÍ	11
1. TEORETICKÁ ČÁST	13
1.1. DEFINICE SOCIÁLNÍ PRÁCE	13
1.2. MOC.....	14
1.3. POMOC A KONTROLA.....	15
1.4. MALÁ PARADIGMATA SOCIÁLNÍ PRÁCE.....	17
1.5. MATERIÁLNÍ A NEMATERIÁLNÍ POMOC	18
1.6. REFLEXIVNÍ PŘÍSTUP	19
1.7. UKÁZŇOVÁNÍ.....	20
1.8. MICHEL FOUCAULT.....	21
1.9. HABERMASOVO POJETÍ RACIONALITY	23
1.10. SHRNUÍ TEORETICKÉ ČÁSTI	25
2. METODICKÁ ČÁST	25
2.1. FORMULACE HLAVNÍHO CÍLE	25
2.2. FORMULACE DÍLČÍCH CÍLŮ.....	25
2.3. ZVOLENÁ VÝZKUMNÁ STRATEGIE.....	26
2.4. STRUKTURA PRÁCE	27
2.5. OPERACIONALIZACE DÍLČÍCH CÍLŮ	28
2.6. ZDŮVODNĚNÍ VOLBY VÝZKUMNÉHO SOUBORU	30
2.7. ZPŮSOB ZPRACOVÁNÍ.....	30
2.8. REFLEXE RIZIK	31
3. VÝZKUMNÁ ZJIŠTĚNÍ.....	31
3.1. LAANOVO VNÍMÁNÍ SOCIÁLNÍ PRÁCE VEDLE JINÝCH POMÁHAJÍCÍCH PROFESÍ Z HLEDISKA MOCI 32	
3.2. LAANŮV VLIV NA UVAŽOVÁNÍ V SOCIÁLNÍ PRÁCI A UVAŽOVÁNÍ O JEJÍ ROLI VE SPOLEČNOSTI Z HLEDISKA EMANCIPACE A VYKONÁVÁNÍ KONTROLY.....	33
3.3. POPIS MYŠLENKOVÝCH KONCEPCÍ FOUCAULTA A HABERMASE VE VZTAHU K EMANCIPACI A VÝKONU KONTROLY V OBLASTI SOCIÁLNÍ PRÁCI.....	34
3.3.1. Foucault a panoptikon.....	34
3.3.2. Foucault a diskurz	36
3.3.3. Biomoc.....	38
3.3.4. Teorie komunikativního jednání	40
3.3.5. Životní svět a systém	42
3.3.6. Strategické jednání	43
3.3.7. Syntéza myšlenkových konceptů Michela Foucaulta a Jürgena Habermase.....	44
3.3.8. Sumarizace syntézy myšlenkových konceptů Habermase a Foucaulta	48
3.4. VÝZKUMNÁ ZJIŠTĚNÍ Z KNIHY OTÁZKY LEGITIMACE SOCIÁLNÍ PRÁCE	48
3.4.1. Neoliberální ideologie	48
3.4.2. Neoliberální ideologie a sociální práce.....	52
3.4.3. Manažeristické pojetí sociální práce	54
3.5. SHRNUÍ VÝZKUMNÉ ČÁSTI.....	56
ZÁVĚR	58
SEZNAM LITERATURY	60

Seznam použitých zkratek s výkladem:

IFSW – International Federation of Social Workers (Mezinárodní federace sociálních pracovníků)

Úvod

Má bakalářská práce nese název „*Revize moci v díle Geerta van der Laana*“. Jak již název napovídá, jedná se o práci, jež se povýtce orientuje na problematiku moci a mocenských vztahů v sociální práci. Je otázka zneužívání moci pro stoupence pomáhajících profesí pouhou dějinnou záležitostí, nebo její nedílnou součástí? Je potřeba zmírňování sociálních rozdílů v současnosti naléhavější, nebo již společenské rozdíly nejsou tak překotné? Je vůbec otázka zneužití moci vykonstruovaným dilematem, či ji lze snad označit za otázku sociální práci imanentní? Nedomnívám se, že by k těmto otázkám bylo možné přistoupit s odpověďmi, jež by si nárokovaly trvalý, všeobjímající charakter. Hlavním důvodem, proč jsem se rozhodl pro zpracování tohoto tématu je, že mu v rovině bakalářských prací není věnována taková pozornost, jakou si podle mého názoru zaslouží. Zvláště pak ve stále se zvyšující se míře konfrontace s transformováním hodnot, hodnot sociální práci vlastní, vnímám toto téma za více než relevantní. Co činí sociální práci v porovnání s jinými pomáhajícími profesemi natolik odlišnou? Oproti jiným pomáhajícím profesím se vyznačuje ambivalentním charakterem. Široké spektrum schopností a kompetencí, jimiž musí sociální pracovník a pracovníce disponovat, jako by bylo neopominutelnou součástí, ba až podmínkou, k uschopňování klienta, zvláště pak ve stádiu společenského vývoje, v němž se fluidita a nestálost stala jedinou jistotou, daností. Inspirací, jež podnítila můj zájem o téma moci a mocenských vztahů, či snad o povaze sociální práce, byla prvotní zkušenost s předměty v prvním ročníku – většinou abstraktní povahy –, jakými byly Etika v sociální práci pana doktora Kappla, Úvod do filosofie pana doktora Štěpánka, a v neposlední řadě také Teorie a metody sociální práce paní doktorky Janebové. Tyto předměty mě přiměly k úvaze jak o povaze sociální práce, tak o společnosti samotné, kterou lze považovat za její předmět, jenž je prizmatem řady dalších věd – ať už společenských, humanitních či přírodních – podroben jejímu zkoumání. Pro období, z nichž pochází převážná většina Laanových zkušeností z praxe sociální práce je charakteristický rozmach neoliberální ideologie, manažerismu a jisté formy *emocionálního zalednění*, a proto je dobovému kontextu, jehož podoba podle mého názoru nijak nepozbývá aktuálnosti, rovněž věnována pozornost.

Cíl práce a nástin metodiky zpracování

Hlavním cílem této bakalářské práce je **snaha o revizi moci v díle Geerta van der Laana**, a to prostřednictvím kvalitativní analýzy textu. **Revizí je v této souvislosti myšleno prozkoumání teorií**, respektive myšlenkových konceptů, které spoluutvářejí identitu sociální práce. Záměrem je cestou takto vymezené revize poskytnout čtenářstvu vhled do problematiky moci. Za takové prvky lze považovat uplatňování pomoci, vykonávání kontroly, ukázňování, či snad uvažování nad dilematem mezi materiální a nemateriální pomocí. Důvodem, proč je pro revidování zvolen právě pojem „moc“, je úzká provázanost s konkrétními prvky sociální práce, a to jak na úrovni individuální práce s klientem, tak i u uvažování nad sociální prací jako takovou. Úzká spojitost mezi mocí a identitou sociální práce je v textu analyzována optikou vzájemného porovnávání výchozích myšlenkových koncepcí Michela Foucaulta a Habermase. Právě východiskům těchto dvou autorů Laan věnuje značnou pozornost. Uplatněním takového prizmatu se zaměřuji na porozumění mocenského vztahu mezi sociálním pracovníkem a klientem, tedy na to, zdali úloha sociální práce spočívá v realizaci emancipace klienta, jeho zplnomocnění, nebo vykonávání kontroly ve prospěch společenského rámce. K tomu přistupuji skrze popis jednotlivých idejí Habermase a Foucaulta za pomoci nichž Laan uvádí své úvahy do širšího pojmového rámce. Pro tyto účely analyzuji Laanův text, *Otázky legitimacy sociální práce* a za pomoci sekundární literatury rozvíjím perspektivy, které byly v Laanově díle nastíněny. V neposlední řadě se za pomoci analýzy této problematiky pokouším objasnit ambivalentní charakter sociální práce, jakožto akademické disciplíny i profese.

K porozumění mocenského vztahu mezi sociálním pracovníkem/sociální pracovnící a klientem/ klientkou považuji za stěžejní oblasti, které by měly být podrobeny detailní analýze jednak popis systémové perspektivy a životního světa, a v neposlední řadě také vymezení pojmu moci a jeho problematické ukotvení v povaze identitě sociální práce. Laan si pro účely porozumění mocenského vztahu vybral právě analyzování Habermasovy teorie komunikativního jednání, demokratického dialogu a koncepty Micheal Foucaulta. Důvodem bylo zamýšlené překlenutí dichotomního způsobů uvažování teoretiků sociální práce, kteří se pokládali za stoupence

objektivismu. Ti věřili, že realita klientských životů nemůže být posuzována a vyhodnocována ničím jiným než za pomoci vhodných, jasně definovaných, nástrojů, jasně definovaných termínů. Těm oponovali konstruktivisté, kteří odmítali ideu objektivní interpretace světa a vyžadovali uznání plurality různých verzí klientských příběhů (Navrátil dle Janebová, 2022).

V kontrastu s právě již zmíněnou objektivizací vyvstává naléhavost reflexe, lépe řečeno reflexivity ze strany sociálního pracovníka. Ta je v průběhu procesu rozhodování či plánování neopomenutelnou součástí ‚řemesla‘ sociální práce právě tím, že otevírá prostor pro kritické myšlení mezi klientovou životní situací, zvažováním vícero perspektiv, namísto nadužívání strnulých přístupů a rigidním lpěním na teoriích, a proto bude reflexivnímu přístupu věnována jedna podkapitola.

Ústřední metodou, jak již bylo výše zmíněno, je obsahová analýza textu, která spočívá v objektivním systematickém a kvantitativním, případně kvalitativním, popisu obsahů textů nebo jiných komunikací (Jašíková, Trousil, 2005). Vzhledem k analyzovanému souboru nakonec byla zamýšlená diskurzivní analýza textu nahrazena textovou analýzou textu. To v mém případě představuje identifikování stěžejních bodů, pojmů, které autor knihy, Laan, používá při uvažování o moci v kontextu sociální práce. Při uvažování o moci v kontextu sociální práce, jak je dále patrné, Laan operuje s koncepcemi Foucaulta a Habermase, a proto jsou tyto koncepce podrobeny analýze. Za hlavní výhodu kvalitativního přístupu lze z obecného hlediska považovat získání hloubkového popisu případů, kdy zaměřujeme svou pozornost na zkoumání a vývoj patřičných procesů, kdy citlivě zohledňujeme podrobné informace, proč se daný fenomén objevil (Hendl, 2008).

Jak již bylo výše zmíněno, bakalářská práce zaměřuje svou pozornost na Laanovo dílo *Otázky legitimace sociální práce*, jehož překlad měl pro sociální práci v českých poměrech zásadní význam. *Otázky legitimace sociální práce* přinesly do českého prostředí teoretické sociální práce nové neotřelé perspektivy nad uvažováním o profesní kultuře, poskytování materiální a nemateriální pomoci, či zda je vůbec nasnadě poskytovat něco jiného než materiální pomoc. Současně s těmito tématy rovněž podnítila uvažování o nové věcnosti a nových cestách, jimiž by se mohla sociální práce do budoucna vydat. V jistém ohledu toto dílo kladlo více otázek než odpovědí, a to jak praktických, tak teoretických. Pro uvedení do co možná

nejkomplexnějšího rámce probíraného tématu jsou v dílčích podkapitolách představeny pojmy jako *panoptikon*, *bio-moc* či *teorie komunikativního a strategického jednání*, jež se v analyzovaném textu nejen hojně vyskytují, ale zároveň představují zásadní exkurs pro pochopení celku.

Hlavním přínosem této práce je porozumění mocenské mnohoznačnosti, porozumění identitě sociální práce, jejímu ambivalentnímu charakteru. Uvědomění si vzájemné podmíněnosti sociálního fenoménu a společenského prostředí. Dále pak porozumění širším okolnostem na geopolitické úrovni, tj. postupující neoliberalizaci a jejími dopady na vývoj a praxi sociální práce, a to jak na úrovni samotného výkonu, tak teoretické dimenze.

1. Teoretická část

V teoretické části bakalářské práce se mimo jiné věnuji vymezení ústředním pojmům, které jsou nezbytné pro pochopení kontextu tématům, jimž se Laan věnuje. Z toho důvodu se věnuji představení pojmu moc a pomoc. Právě tyto dvě roviny sociální práce tedy lze považovat za její stěžejní pilíře, od kterých se postupně odvíjí zamýšlená polemika o její identitě a ambivalentním charakteru. Převážná část teoretické části je věnována pregnantnímu popisu aspektů výkonu praxe sociální práce coby poskytování materiální a nemateriální pomoci, dále pak oscilování mezi uplatňováním pomoci a kontroly, a v neposlední řadě ukázkování jako takovému. V první subkapitole teoretické části věnuji pozornost definici sociální práce coby akademické i praktické činnosti, dále přistupuji k vyličení epistemologickým konceptům, malým paradigmátům sociální práce. Tuto subkapitolu zakončuji vlastní reflexí perspektiv dílčích paradigmát, zdali by si některé z nich mělo nárokovat výsadní postavení v popisu sociální reality. Za pomoci uvedení dílčích aspektů tohoto vývoje, které byly charakteristické pro takřka všechny země – v současnosti známé jako země západního světa –, podávám sled etap historického vývoje, jež stojí za koncipováním autorových myšlenek, a jeho uvažováním, o úloze sociální práce jako takové.

1.1. Definice sociální práce

„Sociální práce je společenskovědní disciplína i oblast praktické činnosti, jejímž cílem je odhalování, vysvětlování, zmírňování a řešení sociálních problémů (např. chudoby,

zanedbávání výchovy dětí, diskriminace určitých skupin, delikvence mládeže, nezaměstnanosti)“ (Matoušek, 2009: 11).

Sociální práce se profesionálně zabývá lidskými vztahy v souvislosti s výkonem sociálních rolí. Hlavním cílem je koordinování změn, a to jak na straně společenských norem, tak i v rovině lidských způsobů jednání. Podle mezinárodní federace sociálních pracovníků (IFSW, 2014) lze sociální práci vymezit jako profesní a akademickou disciplínu, která podporuje sociální změnu a rozvoj, řešení problému v mezilidských vztazích, sociální rovnost a také posilování a zmocňování osob, které se nacházejí v nepříznivé sociální situaci. Za základní hodnoty, pomyslné stavební kameny sociální práce, coby pomáhající profese – jak můžeme z výše uvedených definic vyčíst – pak lze bez skrupulí považovat solidaritu, smysl pro spravedlnost, zodpovědnost, dodržování lidských práv a toleranci. Horner (2019) poukazuje na skutečnost, že sociální práce se pohybuje na pomyslné hranici mezi oblastí sociální péče, ale současně vzbuzuje smíšené pocity, jelikož vyvstává z pravomocí, které mohou být sankcionovány legislativou. Navzdory tomuto, či snad právě kvůli tomuto, dle Hornera nevyhnutelnému rysu, stojí za povšimnutí, že sociální práce přitahuje veřejný odpor. Horner tvrdí, že samotný výkon sociální práce je příliš vidět v momentě, kdy dělá příliš málo, nebo kdy dělá příliš mnoho; není takřka věnována žádná pozornost tomu, co dělá „správně“, zatímco veřejnost křičí, když je sociální práce vnímána jako „špatná“ (Horner, 2019). Ačkoliv nelze opomenout pomoc, zmocňování, rozvoj a solidaritu za základní atribut sociální práce – jsou to koneckonců termíny, s nimiž operuje takřka každá definice sociální práce – bylo by, alespoň dle mého názoru, značně redukující považovat sociální práci výlučně jako způsob poskytování pomoci, a opomíjet tak její ambivalentní charakter.

1.2.Moc

Moc lze volně definovat jako schopnost přimět někoho, aby si počínal jinak, i proti své vůli, tedy jinak, než by chtěl (Krejčí, 2018). V souladu s reflexivním přístupem, jemuž se věnuje pozornost níže, je třeba si klást otázku, jak podmiňuje skutečnost, že disponuji mocí, to, jak přistupuji ke klientovi, zdali ho respektuji jako lidskou bytost, zdali ho vnímám jako rovnocenného partnera. Z pozice sociálního pracovníka poté disponování mocí v sobě zároveň skýtá úskalí pro onen rovnocenný partnerský vztah. Zvláště pak v momentě, kdy sociální pracovník nezaujímá kritický odstup od aplikování moci. V této situaci je zapotřebí reflektovat postoje k moci, tj. uvědomit si

pocit moci, vnímat a schopnost prokázat pokoru, věnovat pozornost druhým, projevovat lidem respekt, ale i měnit psychologický kontext bezmoc, tedy dbát na lidskou důstojnost (Keltner dle Labáth, 2021). Je třeba si být vědom, že jsou situace, kdy si není vědom ani sám klient, že se stává „objektem“ moci, a to nejen v případech, kdy je klient jakkoli omezen na svéprávnosti, či v momentě, kdy nesplňuje jednu ze tří kompetencí dle Laana. Těmito kompetencemi jsou kompetence instrumentální, schopnost identifikovat příznaky krize, její původ, kompetence sociální, schopnost jakési vize, jak by se situace měla nadále správně vyvíjet, popřípadě jaký by měla nabrat směr, a v neposlední řadě kompetence expresivní, schopnost autentického navození vztahu (Janebová, 2014). Mocí nad, tedy Power over, kdy je z názvu zjevné, že je v tomto pojetí kladena pozornost, kdy někdo disponuje mocí nad druhým. Oproti zbylým vnímáním moci tu je znatelná hierarchický vztah, je jasně patrné, kdo je v pozici uplatňujícího, ale i kdo je v pozici toho, vůči komu je moc uplatňována. Dalším pojetím je koncept Power to – „moc k“, kde je jasně definován vykonávající svou moc k tomu, aby jednal, aby například hájil své oprávněné zájmy, kdy se jedinci děje příkoří. Posledním pojetím, společná moc (Power together), je zvláště příznačná pro feministickou psychologii. Tento koncept je vystaven na přesvědčení, že za předpokladu že se dílčím skupinám podaří překlenout vědomé rozdíly, budou schopné vnímat situaci rozdílnými perspektivami (Tew dle Kindl, 2023). Za zmínku rovněž stojí postmodernistické pojetí moci. Ta je chápána prizmatem „disciplinární moci“. Ta je zakomponována v sociálních interakcích, v nichž plní regulativní funkci, právě skrze produkování normality.

V této subkapitole jsem věnoval pozornost vymezení pojmu moci. Z výše uvedeného výčtu typů moci lze tušit, že moc může nabývat vícero podob. V následující subkapitole navazují tématem pomoci a kontroly.

1.3.Pomoc a kontrola

Jak již bylo ostatně zmíněno v předešlé podkapitole moc a pomoc jsou v případě sociální práce dvěma stranami téže mince. To je v podstatě podmíněno onou okolností, že v moci jednoho se skýtá potence k poskytnutí pomoci, zatímco u druhého nikoli. Sociální práce se tak po boku dalších pomáhajících profesí ocitá v pomyslném rozdílu, kdy uplatňuje buď jedno, nebo druhé. Ivan Úlehla (2005) v návaznosti na dilema poskytování pomoci a uplatňování kontroly ze strany sociálního pracovníka konstatuje, uvádí, že aby se dalo hovořit o pomoci, musí být chápána jako výsledek

spolupráce s klientem. Takováto spolupráce se stává objednávkou, tedy přáním klienta v okamžiku, kdy následuje nabídka, tedy odpovědi sociálního pracovníka na objednávku. Posledním krokem je dojednání, respektive nabídnutí pomoci. Jedná se o předem dohodnutý způsob práce, jež si klient přeje, pracovník nabídl a klient ji přijal. Při uvažování o uplatňování kontroly je podstatné to, kdo vybral cíl práce. V případě, že tento cíl stanovil kdokoli jiný nežli klient, jedná se o kontrolu (Úlehla, 2005). Dle Jandourka (2003) můžeme ve společenské interakci mezi subjekty sledovat procesy a mechanismy, kterými jsou její členové nuceni k takovému chování, které je v jejím rámci vyžadováno, toho je ostatně dosahováno vnější a vnitřní kontrolou; vnitřní kontrola je taková, že jedinec považuje společenské normy chování současně za měřítko, které je mu přirozeně vlastní. Tyto normy jsou interiorizované. Oproti tomu vnější kontrola spočívá v udělování pozitivních a negativních sankcí. To lze jinými slovy vyjádřit jako vznesení soudu nad druhými. Termíny jako „normální“ či „nenormální“ mohou v určitých situacích existovat rovněž jako dvojsečné meče, které mnohdy vypovídají daleko více o soudícím, než o souzeném. Jsou nepřímou výpovědí o hodnotových preferencích subjektu, jenž vznáší verdikt o zdánlivé normalitě, jenž není ničím jiným než sociálně a dobově poddajnou frází. V tomto kontextu by sociální pracovníci a pracovnice neměli být pouze netečnou prodlouženou rukou státu, aby vykonavatelé moci nad klientem, nýbrž by měli reflektovat podmíněnost volby při své práci; jinými slovy reflektovat do jaké míry je jimi zvolený přístup podmíněn hodnotovou orientací (kterou nabyli prostřednictvím institucí primární sociability, procesu socializace apod.) a do jaké míry je podmíněn axiologickou předlohou určité *epistémé*, tedy souborem vztahů, jež v dané době zaštiťují diskurzivní praktiky.

Po takto vyličené podmíněnosti volby sociálních pracovníků je, jak vidno, neopomíjenou součástí kontext. Kromě výše zmíněných podmínek je třeba zdůraznit úlohu, kterou v sociální práci sehrávají pojmy „legitimita“, tedy oprávněnost, a „nelegitimita“, tedy neoprávněnost. To v praxi nepředstavuje neustálé vysvětlování postupu, nýbrž připravenost tak učinit vůči všem zainteresovaným subjektům (Laan dle Janebová, 2014). Možnost vysvětlení a ospravedlnění postupu sociální pracovnice či pracovníka umožňuje jinými slovy jaksi z odstupu uchopovat práci s klientem, aby zodpovídal za proces. Sociální pracovníci přebírají odpovědnost za to, jak situace dopadne, čímž si mnohdy kladou vinu za to, že klienta

neuchránili před problémem, že se jim ho nepodařilo dotlačit k určitému rozhodnutí, že nezabránili určitému činu (Johnson dle Janebová, 2014). Podobného názoru je Sarah Banks, která píše, že je důležité, aby sociální pracovníci měli pochopení pro přirozené tenze ve své roli, aby je nepohltil zbytečný pocit viny za nešťastné či snad tragické závěry případů, do jejichž byli zainteresováni. Nasnadě je pak úvaha, odkud pramení tendence přebírat zodpovědnost za „finální produkt“, nikoli však za proces. Nedomnívám se, že by tato tendence byla výhradně podmíněna pouze dobou neoliberálního kapitalismu, v níž se protěže vyhrocená intence k dosažení výsledku, to by ostatně nikterak nevysvětlovalo výčitky v situacích, kdy například došlo k úmrtí klienta či jeho blízkých. Myslím si, že tyto výčitky jsou při takovýchto událostech zcela přirozené, což ale neznamená, že musejí být oprávněné. Patříčnou roli zde pravděpodobně sehrává i skutečnost, kdy je na sociální pracovníky nahlíženo prizmatem toliko kritizovaných bodů *welfare state*, a sice byrokratickou neefektivitu a represivní autoritu. Všichni profesionálové jsou obviňováni, avšak sociální pracovníci a pracovníce představují – jak píše Sarah Banks – měkký cíl, zejména tehdy, kdy jejich intervence selžou (Butler, Drakeford 2005; Warner 2013 dle Banks 2021).

1.4. Malá paradigmata sociální práce

Malým paradigmátům sociální práce, epistemologickému konceptu Malcolma Payna, do českého okruhu sociální práce implementoval Pavel Navrátil. Nejprve považují za důležité definovat termín paradigma. „Paradigmata jsou přijímané příklady aktuální vědecké praxe, příklady, které zahrnují zákony, teorii, aplikace a instrumentaci. To vše poskytuje model, ze kterého vyvěrá určitá koherentní tradice vědeckého výzkumu“ (Kuhn dle Dismana, 2008: 12). Můžeme jím rovněž označit patřičnou strukturu představ, hodnot či postupů, za společný vzor vědy v daném období, z něhož vycházejí vnitřně jednotné tradice věd (Parusníková, 2017). Podle Navrátila pak hovoříme o paradigmatu terapeutickém, reformním a poradenském. „Terapeutické paradigma, podle Panya reflexivně-terapeutické, je specifické implementací psychologických a psychoterapeutických znalostí. Za hlavní faktor sociálního fungování je zde považováno duševní zdraví a pohoda člověka.“ (Matoušek, 2001: 187). Jádrem, či snad sledovaný záměr tohoto paradigmatu spočívá v komunikaci. Ta je považována za nástroj k budování harmonického vztahu. Druhým paradigmatem, paradigmatem reformním, dle Payna socialisticko-kolektivistickým, je směrodatné iniciování

společenské spolupráce a solidarity mezi dílčími částmi systémy, potažmo členy určité komunity či společenské třídy, vrstvy nebo subkultury. Sociální práce se v souladu s tímto paradigmatem snaží o budování společnosti na – pokud možno – rovnostářských principech. Současně se staví do pomyslného protikladu s předešlým paradigmatem, paradigmatem terapeutickým. Podle stoupenců reformního paradigmatu je osobní či sociální rozvoj nemyslitelný, musí podle nich v první řadě dojít k signifikantní společenské změně (Matoušek, 2001). Ve třetím, posledním malém paradigmatu sociální práce, paradigmatu poradenském, též označované jako individualisticko-reformistickém, jde v první řadě o pomoc klientům skrze poskytování relevantních informací, kvalifikovaným poradenstvím a zpřístupňování zdrojů a mediací. V praktické podobě jsou stoupenci tohoto paradigmatu zaměřeni především na malé individuální změny, které obvykle nevedou k překotné sociální změně, v praxi toto paradigma nachází uplatnění například při úkolově orientovaném přístupu práce s klientem. Navzdory skutečnosti, že se příznivci výše popsaných paradigmat mnohdy neshodují, na pojetí sociální práce či zvolených způsobů komunikace s klientem a řešení nepříznivé sociální situace, nelze opomenout fakt, že se jednotlivá paradigmata v jistých ohledech protínají. Konkrétně pak paradigma terapeutické a reformní se povytce soustřeďuje na změnu a vývoj, avšak na rozdílné úrovni. Zatímco terapeuticky orientovaný přístup akcentuje práci na individuální úrovni, reformní paradigma se orientuje na změnu a inovaci společenských podmínek, potažmo fungování systému (Tamtéž). Domnívám se, že při takovémto myšlenkovém rozhraní je nasnadě aplikovat perspektivu, kdy je chování dílčích aspektů příčinnou jisté vlastnosti řádu vyššího, kdy je příslušná vlastnost realizována v systému, který se skládá z mikročástic (Searle, 1994).

1.5. Materiální a nemateriální pomoc

V otázce poskytování pomoci Geert van der Laan rozlišuje mezi pomocí materiální, též označovanou jako pomocí dávkovou, či hospodářskou, a pomocí nemateriální, tedy poradenskou. V tomto kontextu pak sociální pracovník stojí před volbou, kdy a za jakých okolností má klientovi nabízet, či jej vést, k využívání materiální, nebo nemateriální pomoci. Při řešení nepříznivé sociální situace klient může disponovat dostatečnými materiálními (finančními) prostředky k tomu, aby krizi překonal. V takové situaci sociální pracovník přistoupí k finančnímu plánování nebo poradenství, jak s penězi nakládat, hospodařit. V případě opačném pak klientovi

pomůže v uplatnění jeho práv při poskytnutí materiální pomoci. V souvislosti s oscilací mezi zmíněnými způsoby pomoci poté vyvstává další dilema, kdy se pracovníci zaměřují na jednu z výše zmíněných pomoci. Laan (1998) na tuto adresu hovoří o ekonomizaci, tedy přehnaným zaměřením se na materiální pomoc, a psychologizaci, tedy přílišným zaměřením se na pomoc nemateriální. Za zmínku stojí povšimnutí, že Laan v této souvislosti nehovoří o tom, že by se tyto dvě formy pomoci jakkoli navzájem vylučovaly, jen to, že v případě, že klient žádné prostředky nemá, je nezbytné jej nejprve s nimi naučit zacházet.

1.6. Reflexivní přístup

V souladu s výše uvedenou definicí sociální práce je patrné, že se při uvažování o její identitě neobejdeme bez znalostí rovin, v nichž je provozována. Sociální pracovník je nositelem hodnot, vyznačuje se svou osobností, temperamentem, životní filosofií, preferovanými způsoby vztahování se jak k realitě, tak každé druhé osobě, a v neposlední řadě také voleným přístupům k životním událostem. Všechny těchto parametrů sebe sama a svých kvalit by si měl být sociální pracovník dobře vědom. Měl by být rovněž schopen zohlednit jejich konsekvence, dopady na navozování vztahu či již započatou spolupráci s klientem. Podle Janebové (2014) lze za nejzákladnější charakteristiky sociální pracovnice a pracovníka považovat autenticitu, transparentnost, přirozenost, podmínku zralosti, ovládnutí zásad jak verbální, tak neverbální komunikace, schopnost pracovat s emocemi, být s to se připojit k druhým a akceptovat druhé. Dále pak schopnost adekvátně pracovat s mocí, autoritou a odpovědností a nastavení hranic profesionálního vztahu s klientem. Výše zmíněná podmínka zralosti se přímo váže na schopnost sebereflexe, a tím i podmínku sebepoznání. Reflexí podle Havrdové (2018) rozumíme dívání se do sebe a zaznamenávání toho, co v nás probíhá.

Otázka může být, jakým způsobem lze zaimplementovat kritickou reflexi do kontextu sociální práce. Reflexe má totiž ještě jednu, neméně důležitou rovinu, sociální pracovníci by měli být schopni rovněž kriticky přistupovat k výsledkům kvantitativního výzkumu, a to proto, aby byli schopni výsledné poznatky založené na číslech reflektivně využívat a účastnit se odborné a veřejné debaty. Bez této kýžené znalosti vyvstává riziko, že budou výsledky kvantitativního výzkumu buď přehlíženy jako nepodstatné, nebo že tyto výsledky budou nekriticky přijímány jako objektivní důkaz sociálních problémů (Svensson, Ringø, 2022). Jinými slovy by zároveň měli být

schopni prohlédnout úskalí kvantitativních průzkumů a možné zkreslení jejich výsledků, popřípadě se participovat ve veřejné debatě, cílit na inovaci sociálních podmínek v systémové dimenzi.

1.7.Ukázňování

Netřeba prisuzovat pojmu ukázňování či aplikaci kontroly automaticky negativní konotace, jak tomu ostatně mnohdy bývá, za podstatnější považují posuzování okolností, za jakých se pomáhající pracovník či pracovnice ke kontrole uchýlí a jakým způsobem jí naplní. Ukázňování Karskens definuje jako styl ovládání, který navzájem propojuje moderní zákonné regulace státu, způsob jednání vědců z oblasti sociální práce a medicíny, práci četných pedagogů a policie (Karskens dle Laan, 1998: 36). Současně, nikterak méně významně, je třeba posuzovat oprávněnost regulací státu, jimiž je *de facto* předkládán vzor k posuzování. Michel Foucault ve svém uvažování v podstatě došel až k natolik extrémnímu stanovisku, že začal považovat naši subjektivitu plně za produkt působení moci a naše myšlení za předem zmrzačené a omezené, plně podřízené společenským normám a potřebám (Kappl, 2007). Domnívám se, že je proto zcela oprávněné zabývat se otázkou míry, do které jsou naše sociální interakce protkány mocí, zvláště pak v situaci, kdy zastáváme status pomáhajícího. V Laanových Otázkách legitimace sociální práce se jablkem sváru stává taková forma ukázňování, která se však jako ukázňování „netváří“, jinými slovy, se z etického hlediska stává problematické strategické užívání komunikativních prostředků, tedy sledování strategických záměrů skrze komunikativní prostředky, což lze jinými slovy označit jako prostou manipulaci s klientem (Tamtéž). V takovéto situaci dochází k zneužití důvěry klienta, jenž zde nezastává post rovnocenného účastníka konverzace, nýbrž se stává pouhým objektem, na nějž bývají aplikovány různé druhy hierarchického dohledu. Jak bylo ostatně výše zmíněno, více než diskutabilní se stávají situace, kdy dochází k mystifikaci klienta, který žije v domnění, že je uplatňována pomoc. Při takové situaci by měl sociální pracovník vždy adekvátně reflektovat, zpětně vyhodnocovat okolnosti své vlastní intervence. K tomu, aby pracovník nabyl jistoty, zdali jedná oprávněně, mu má sloužit sada tří kritérií. Prvním takovýmto kritériem je kritérium komplexnosti. Zde se pohybuje mezi třemi pomyslnými světy, světem objektivním (pracovník zkoumá, jestli si je klient vědom objektivních faktů situace), normativním světem (zdali klient dokáže posoudit, jaká by byla situace za běžných okolností) a světem subjektivním (důvěra, kterou klient vkládá

do rukou sociálního pracovníka). U druhého kritéria pak pracovník vyhodnocuje tři kompetence, kompetence instrumentální (schopnost popisovat fakta), sociální kompetence (popsání problémů z hlediska normativity) a kompetenci expresivní (schopnost klienta a pracovníka vzájemně kooperovat). Třetí kritérium pak představuje položení si otázky, jestli sociální pracovník skutečně vyčerpал všechny možnosti, zdali využil všech vědomostí a znalostí metod sociální práce při řešení nepříznivé sociální situace. Za předpokladu, že pracovník shledá svého klienta kompetentním, musí respektovat jeho rozhodnutí, jinak řečeno zasahovat nebo naopak nezasahovat, a to na základě toho, jak si to klient přeje (Laan, 1998).

V této souvislosti spočívá důležitý element, že jmenované formy dohledu jsou provozovány formou fenoménu „psy“ (Kunneman dle Laan, 1998). Podobně jako Kunneman i Castel a Le Cerf zde používají pojem „psy komplex“ a shodují se na názoru, že sociální práce spočívá v transformování sociálních protikladů do psychických problémů; cílem social caseworku je pak to, co bylo označeno jako ‚sociální problémy‘, tedy rub sociální, jenž je charakterizován bídou nezaměstnanosti, vykořeněním, zanedbáváním starých lidí, dětí a nemocných, kdy metoda rozhovoru převádí neštěstí společnosti do pojmů obsažených v ‚dotazování‘, tedy do situace, v níž jsou pojmy postupně zpracovávány formou individualizovaných intervencí, transformací objektivních příčin do osobní zodpovědnosti (Laan, 1998).

1.8. Michel Foucault

Nejprve představím životopis a rámcově popíši dílo Michela Foucaulta. Na tento prvotní vhled posléze navazují vylíčením dílčích aspektů jeho úvahám, respektive myšlenkovým konceptů. Prvním autorem je francouzský sociolog, historik a filosof Michel Foucault. Jeho dílem se jako Ariadnina nit line propastná zkušenost, a sice, že je možná myslet jinak (Petříček, 2021). Bylo by nepřipustně redukující považovat jeho dílo jako pouhou kumulaci empirických podkladů z oblasti vývoje lékařství, vědy a sexuality, přestože i ty zasluhují udivující obdiv. Na svůj vstup do širšího badatelského, ale i společenského povědomí čekal do roku 1966, kdy se mu s vydáním knihy *Slova a věci* podařilo zevšednit témata dosud nezpochybnitelná. Ruku v ruce s tím šlo nastavení nové optiky, díky které došlo k exponenciálnímu nárůstu důležitosti humanitních věd, prostřednictvím nichž byl člověk nově schopen porozumět nejen sobě samému, ale i svému okolí. To více než výstižně ilustrují slova François Châteleta, podle kterého byl Michel Foucault autorem tak přesně vidoucí,

originální a inspirovaný, že se jeho nová kniha zcela jistě stane podnětem k novému pohledu na minulost západní kultury a jasnozřivějšímu pojetí její zmatené současnosti (Châtelet in Eribon, 2002: 178). Podle Foucaulta není nic samozřejmého na tom, že šílence chápeme jako „duševně nemocné“, či snad že zločince zavíráme do vězení, ne, tato zkušenost je v jeho dílech představena v paradoxním světle, kdy je nám, coby čtenářstvu ukázáno, že jsme jednak svobodnější, než jsme si mysleli, ale současně to, že jsme byli méně svobodní, než jsme tušili, neboť jsme nevědomky podléhali, či snad stále podléháme omezením, které jsme si ani ve snu nedokázali představit jako omezení (Petříček. 2021). Jan Petříček tento jev popisuje, že „*hranice se ukazuje v gestu transgrese*“, tyto hranice jsou v kontextu díla Michela Foucaulta, jinak řečeno, obyčejnými pastmi, do nichž jsou lidské v touze po poznání lapeni, ze kterých se obtížně vymaňují (Tamtéž). Takřka ve všech svých dílech, snad jen s výjimkou děl *Slova a věci* a *Archeologie myšlení*, v nichž se zabývá povýtce otázkou jazykových her, můžeme sledovat ustálenou představu, která vykresluje zajetí lidských subjektů do vězení, v němž se pozvolna stírá hranice mezi objektem a subjektem, mezi sledovatelem a sledovaným. Příklad tohoto procesu najdeme v *Dějínách sexuality*, kde podle třetího svazku uzavírání manželství v prvních dvou století našeho letopočtu přestalo být výhradně záležitostí ekonomicko-politických imperativů a stále více se prezentovalo coby „dobrovolně uzavřené spojení mezi dvěma partnery“ a protože s tím v důsledku politických proměn, které zároveň zpochybnilly mocenské postavení svobodných občanů, došlo v estetice existence „k určitému oddělení mezi mocí nad sebou a mocí nad druhými“ (Foucault dle Petříček, 2021). Takto spektakulárně lze dle autora uvažovat i nad tak těžko problematice podmaněnými, leč, jak vidno, jen zdánlivě neproblematizovatelnými oblastmi lidského života, jakými jsou například lidská sexualita, věda, politika, lékařství, vězeňství a mnoho dalších aspektů všedního světa. Celá tato představa vyvolává dojem, že nejefektivnějším způsobem odnětí svobody – z perspektivy ‚uzurpátora‘ svobody – je ponechat vězně v iluzi, že není vězněn. Jinak řečeno: uvězněný nesmí nikdy vědět, je-li v daném okamžiku pozorován; musí si však být jist, že je to kdykoli možné (Foucault, 1999: 282). Odvrátíme-li teď zrak od Foucaultova *Dohlížet a trestat* a vrátíme-li se k Laanovým *otázkám*, kde stojí za povšimnutí fakt, kdy Michielse používá silného pojmu „hypernormalizace“, aby tak naznačil jak „pedagogizující technologie“, které lidem „neporučňuje a nenormalizuje je vnějším tlakem“, nýbrž je pokládá za zdánlivě

„autonomní subjekty“, které mohou předznamenat svou vlastní cestu (Michielse dle Laan, 1998).

Pokud si uvědomíme dalekosáhlost Foucaultových myšlenek, jejich implementaci v řadě sociálně teoretických publikací – a nejen v nich -, jen velmi obtížně, pokud vůbec, dokážeme nadále zavírat oči nad etickými otázkami, které po tomto uvědomění vyvstávají. V následující kapitole se zabývám vysvětlením pojmu panoptikon, které má ve Foucaultově myšlení výsadní postavení, a ze kterého – mimo jiné – v nemalé míře vychází Laan v přemýšlení nad úlohou sociální práce.

1.9. Habermasovo pojetí racionality

Čelný představitel druhé generace frankfurtské školy se podobně jako jeho předchůdci, jakými byli Herbert Marcuse, Max Horkheimer či snad Theodor Adorno, usilovně věnoval tématu osvícenských hodnot, a otázce, jak znovu uchopit osvícenský projekt moderny. Tato otázka přímo odkazuje na přeformulování racionality, poodhalit její neinstrumentální rovinu. K tomu, aby toho bylo možné dosáhnout, je zapotřebí se zaměřit na stále aktuální, doposud přežívající filosofii subjektu, jenž neuchopuje vztah subjektu v sobě diskurzivně, respektive dialogicky, a proto není schopna adekvátně artikulovat netriviální koncept emancipace, jinými slovy zbavování člověka přirozených, historických a sociálních forem závislosti. Takovouto subjektivitu je pak zapotřebí nahradit intersubjektivitou, která by ale současně byla s to zachovat pozitivní dimenzi subjektivity, tedy autonomii a autenticitu (Lysoňková, 2013). K porozumění Habermasova pojetí racionality, kde se odkazuje na čelného představitele interakcionismu Maxe Webera, představuje pojetí jazykových aktů nosnou část jeho myšlení. „*Habermasův koncept komunikativní racionality představuje dalekosáhlý pokus o rehabilitaci racionality, jež by umožnila teoreticky ukotvit praktický projekt spravedlivé společnosti. Pozadím této rehabilitace je kritika moderního rozumu, primárně v podání autorů frankfurtské školy, která náleží k základním zdrojům Habermasova myšlení*“ (Lysoňková, 2013: 323). Role jazyka zde zastává ústřední roli. Jazykové jednání je tak pro něj schématem jednání *per se*. Samotné uvažování o dorozumění, jež je mezi účastníky interakce motivováno čistě racionálně, za účelem dosažení shody, je měřeno kritizovatelnými nároky platnosti (Habermas, 1984). Jazyk pak v posuzování našeho jednání sehrává rozhodující roli, a to jak při koordinaci jednání, normativním posuzování, tak i ospravedlňování či konstatování věrohodnosti či nevěrohodnosti našich projevů (Horster dle Hájek, 2013). Přesvědčení, jestli je dané

tvrzení za daných podmínek správné je určováno kategorií vědění. Navzdory skutečnosti, že role jazyka je zde představena coby ideál, zvláště pak ve smyslu *sdíleného vztahu* účastníků ke sdílení pravdy a nic než pravdy, by za předpokladu, že by zbylí účastníci ztratili v tento způsob dorozumívání důvěru, by dorozumívání ztratilo svůj smysl a bylo by tak i nemožné. Za účelem koncipování výše zmíněného sdíleného vztahu účastníků, sociálního pracovníka a klienta, je pak podstatné při „delegování moci“ přesouvání rozhodování na samotné aktéry, při samotném výkonu „občanské kontroly“ rozhodují a prostředníci se v této fázi takřka neobjevují, nebo v ní neintervenují. Tato forma participace se pak blíží konceptu zplnomocnění v sociální práci ve smyslu získání moci a autonomie nad vlastním životem (Adams dle Janebová, 2022). Participativní dialog v sociální práci pak lze dle Janebové vymezit jako umění vzájemné komunikace, která je postavena na respektu ke vzájemné odlišnosti, na hledání společného porozumění při budování sociálně spravedlivé společnosti a na reflexi individuálních a strukturálních limitů participace a úsilí o jejich zmírňování či odstraňování (Tamtéž). Považovat princip spolupodílení se na řešení problému, během kterého jsou zpřístupněny pomyslné toky přání obou stran (za předpokladu že jsou autentické), jak klienta, tak sociální pracovnice je ale značně idealistický, ba až utopický. Sociální realita – nepříznivé sociální situace nevyjímaje – se vyznačují pestrou škálou etických dilemat. Habermasovo pojetí racionality vychází ze symbolického funkcionalismu, konkrétně pak z myšlenek Talcotta Parsonse, jenž Habermase v nemalé míře ovlivnil. Racionalizace se v tomto případě váže na systémy jednání lidí, které jsou dávány v soulad s nahodilými okolnostmi, kam především spadá vliv prostředí. Lidé takovéto systémy racionalizují. Samotná racionalizace se poté stává součástí daných systémů, což znamená, že lidé v životních situacích volí takové chování tak, aby je společnost nějakým způsobem pochopila a přijala. Sledováním záměrem je pak vyhnout se takovým situacím, kdy by lidé byli označeni za outsidersy a kdy by se v očích většinové společnosti zásadním a nepřehlédnutelným způsobem odchylovali od normy. Talcott Parsons pak hovoří o mechanismech koordinace systémů a o těchto pojednával z hlediska čtyř funkcí v sociálním jednání, v oblasti sociologie se o nich hovoří jako o systémů či akronymu AGIL (*adaptation, goal attainment, integration, latent pattern*) (Holmwoody dle Havránková, 2014). Co do koncipování komunikační teorie, které věnuji pozornost v následující subkapitole, lze vysledovat řadu různých teoretických směrů, jakými jsou formální pragmatika, teorie systémů, vývojové psychologie a sociální evoluce. Formální pragmatika

využívala teorii řečových aktů Austina a Searla k formulaci obecné teorie komunikace tím, že rekonstruovala univerzální pragmatické předpoklady řeči a jednání, což se stalo základem pro Habermasovu komunikační teorii (Austin, Searle dle McIntyre, 2021).

1.10. Shrnutí teoretické části

V teoretické části jsem věnoval pozornost popisu jednotlivým pojmům, které Laan zakomponoval do *Otázek legitimity sociální práce*. Byly zde popsány pojmy jako moc, oscilování mezi poskytováním pomoci a uplatňováním kontroly, poskytování materiální i nemateriální pomoci, ukázkování. Dále jsem zaměřil svou pozornost na vymezení reflexivního přístupu coby základního předpokladu navození rovnocenného vztahu mezi sociálním pracovníkem a klientem. Zároveň jsem zde popsal životopisy autorů myšlenkových konceptů, skrze které Laan přistupuje k přemýšlení o povaze sociální práce. Současně byly popsány epistemologická východiska, respektive malá paradigmatu sociální práce, která vzhledem ke komplexnímu porozumění širšího rámce výše uvedených pojmů považuji za nezbytná.

2. Metodická část

V této kapitole přistupuji k představení hlavního cíle výzkumu a jeho dílčím výzkumným cílům. Tyto cíle jsou zakomponovány do transformační tabulky. Současně zde popisuji zvolenou strategii a metodu výzkumu, která byla, vzhledem k povaze bakalářské práce, vyhodnocena jako ta nejvhodnější. Zároveň, v závěru metodické části, věnuji rovněž patřičnou pozornost reflexi rizik a obhajobě výzkumného souboru, jehož – za pomoci popsaného postupu – bylo dosaženo.

2.1. Formulace hlavního cíle

Hlavním cílem této bakalářské práce je **snaha o revizi moci v díle Geerta van der Laana**, a to prostřednictvím diskurzivní analýzy textu. Skrze diskurzivní analýzu se zaměřuji na **porozumění mocenského vztahu mezi sociálním pracovníkem a klientem z hlediska emancipace a výkonu kontroly**. V neposlední řadě se skrze analýzu této problematiky pokouším vyložit ambivalentní charakter sociální práce, jakožto akademické disciplíny i profese.

2.2. Formulace dílčích cílů.

Vzhledem ke komplexnosti hlavního cíle jsem jej rozdělil do několika dílčích cílů:

DC1: Popsat, jak van der Laan vnímá postavení sociální práce vedle jiných pomáhajících profesí z hlediska moci.

DC2: Popsat, jakým způsobem van der Laan podnítl uvažování o sociální práci a uvažování o její roli ve společnosti z hlediska emancipace a vykonávání kontroly.

DC3: Popsat, myšlenkové koncepty Foucaulta a Habermase ve vztahu k emancipaci a vykonávání kontroly v oblasti sociální práce.

Vzhledem ke komplexnosti třetího cíle jsem se rozhodl tento dílčí cíl dále rozdělit na cíle druhého řádu:

DC3.1 První dílčí cíl druhého řádu zní: Popsat, myšlenkové koncepty Foucaulta a Habermase ve vztahu k emancipaci a vykonávání kontroly v oblasti sociální práce.

DC3.2 Druhý dílčí cíl druhého řádu zní: Popsat myšlenkové koncepty francouzského sociologa Michela Foucaulta, jež přiměly sociální teoretiky k uvažování nad podstatou sociální práce.

DC3.3 Třetí dílčí cíl druhého řádu zní: Poskytnout syntézu myšlenkových konceptů výše zmíněných autorů z hlediska moci, emancipace a vykonávání kontroly.

2.3. Zvolená výzkumná strategie

Metodu můžeme popsat jako způsob aplikování postupu, jenž využíváme k tomu, abychom dosáhli stanoveného cíle (Sebera dle Kindl, 2023). Ve své práci dále aplikuji, podobně jako Kindl (2023), takový typ vědeckého postupu, který je specifický právě tím, že na konkrétní fenomény nahlíží teoretickou perspektivou. Zvolenou výzkumnou metodou je textová analýza. Ta si nárokuje odhalení mechanismů, skrze které řídí výběr a organizaci, časové a tematické propojení textových segmentů. Nosnou část v tomto propojení je kontext významu dílčích částí (Hendl, 2008). To v mém případě znamená, jak již ostatně bylo popsáno v části věnované vymezení cíle a nástinu metodiky, identifikaci stěžejních bodů, pojmů, které autor knihy, Laan, používá při uvažování o moci v kontextu sociální práce. Při samotném uvažování o moci v kontextu sociální práce Laan operuje s koncepty Foucaulta a Habermase. Z tohoto důvodu jsou tyto myšlenkové koncepce podrobeny analýze (viz DC3).

U výše vypsaného výčtu dílčích cílů, konkrétně pak u dílčího cíle číslo jedna, přistupuji za pomoci kvalitativní obsahové analýzy k Laanovým *Otázkám legitimace sociální práce*, a to takovým způsobem, abych našel odpověď na otázku, jak van der Laan vnímá postavení sociální práce vedle jiných pomáhajících profesí z hlediska moci. Této otázce se podrobně věnuje subkapitola nesoucí příhodný název: Laanovo vnímání sociální práce vedle jiných pomáhajících profesí z hlediska moci. Sledovaným záměrem analýzy pak není nic jiného než rozpoznání důležitého, následné rozpoznání nedůležitého, a následné vyjmutí nedůležitého (Trousil, Jašíková dle Kindl, 2023).

Po zodpovězení otázky prvního dílčího cíle posléze přistupuji k otázce druhého dílčího cíle, která zní: jakým způsobem van der Laan podnítl uvažování o sociální práci a uvažování o její roli ve společnosti z hlediska emancipace a vykonávání kontroly. Této otázce věnuji podrobnější pozornost v subkapitole s názvem Laanův vliv na uvažování v sociální práci a uvažování o její roli ve společnosti z hlediska emancipace a vykonávání kontroly.

Po zodpovězení těchto otázek dále přistupuji k popsání myšlenkových koncepcí Foucaulta a Habermase ve vztahu k emancipaci a výkonu kontroly v oblasti sociální práci. Zde je rovněž věnována pozornost dílčím cílům druhého řádu. Dílčími cíli druhého řádu pak jsou popsání, myšlenkových konceptů Foucaulta a Habermase ve vztahu k emancipaci a vykonávání kontroly v oblasti sociální práce. Dále popsat myšlenkové koncepty francouzského sociologa Michela Foucaulta, jež přiměly sociální teoretiky k uvažování nad podstatou sociální práce, a poskytnout syntézu myšlenkových konceptů výše zmíněných autorů z hlediska moci, emancipace a vykonávání kontroly

2.4.Struktura práce

Předkládaná bakalářská práce se dělí do několika částí povýtce teoretického zaměření.

V teoretické části předkládám sled dílčích témat a pojmů, které Laan v knize *Otázky legitimace sociální práce* často používá. Z důvodu naplnění hlavního cíle, tak, jak byl již výše vymezen, tento sled považuji za nezbytný pro pochopení širších souvislostí, ale i pro orientaci v textu samotném. V tomto sledu se nachází subkapitola věnovaná definici sociální práce, vymezení moci, výčtu malých paradigmat sociální práce, materiální a nemateriální pomoci, reflexivnímu přístupu a ukázkování. Ve vztahu

k poskytnutí popisu myšlenkových konceptů autorů, které jsou zakomponovány do části věnované výzkumným zjištěním, jsou v teoretické části rovněž dvě subkapitoly věnované Michelu Foucaultovi a Habermasově pojetí racionality.

V metodické části byla popsána ústřední metoda, kterou je textová analýza. Vzhledem ke komplexnosti hlavního cíle jsou zde vymezeny cíle dílčí. Ty jsou pak podrobněji rozpracovány v subkapitolách v části výzkumných zjištění, konkrétně pak Laanovo vnímání sociální práce vedle jiných pomáhajících profesí z hlediska moci, kde je popsán specifický charakter sociální práce. Dále pak Laanův vliv na uvažování v sociální práci a uvažování o její roli ve společnosti z hlediska emancipace a vykonávání kontroly. V neposlední řadě je zde subkapitola věnovaná popisu myšlenkových koncepcí Foucaulta a Habermase ve vztahu k emancipaci a výkonu kontroly v oblasti sociální práci. Zde jsou pak čtenářstvu představeny pojmy jako panoptikon, diskurz, biomoc, teorie komunikativního jednání, životní svět a systém, strategické jednání a následná syntéza myšlenkových koncepcí Habermase a Foucalta.

2.5.Operacionalizace dílčích cílů

Transformační tabulka

Dílčí cíle	Dílčí cíle 2. řádu	Dílčí cíle 3. řádu	Otázka pro výzkumníka
DC1:	Popsat, jak van der Laan vnímá postavení sociální práce vedle jiných pomáhajících profesí z hlediska moci.		
DC2:	Popsat, jakým způsobem van der Laan podnítl uvažování o sociální práci a uvažování o její		

	roli ve společnosti z hlediska emancipace a vykonávání kontroly.		
DC3:	Popsat, myšlenkové koncepty Foucaulta a Habermase ve vztahu k emancipaci a vykonávání kontroly v oblasti sociální práce	Popsat myšlenkové koncepty francouzského sociologa Michela Foucaulta, jež přiměly sociální teoretiky k uvažování nad podstatou sociální práce.	
		Poskytnout syntézu myšlenkových konceptů výše zmíněných autorů z hlediska moci, emancipace a vykonávání kontroly.	

2.6. Zdůvodnění volby výzkumného souboru

V této části věnuji pozornost také odůvodnění volby literatury, která byla pro dosažení výše zmíněných cílů zvolena.

Laan v *Otázkách legitimacy* pracuje s pojmy jako panoptikon, biomoc a disciplinární moc. Z tohoto důvodu bylo pro popsání Foucaultových koncepcí zvolena literatura spadající do jeho pozdního tvůrčího období, v němž věnoval ústřední pozornost pojmům, jakými jsou „normalita“ a „moc nad situací“. Do analýzy byl takto zařazen první svazek *Dějiny sexuality*, ale také autorovo dřívější dílo jako *Dohlížet a trestat*, kde se věnuje zejména disciplinární moci. Rámec této analýzy pak představovala kniha Jiřího Petříčka *Foucaultova filozofie svobody*. Ta poskytla základní exkurz do Foucaultova myšlení, uvažování o moci a svobodě. Pro záměry popsání Habermasovy teorie komunikativního jednání posloužila jeho *magnum opus* Teorie komunikativního jednání: Rozum a racionalizace společnosti (*The Theory of Communicative Action*). Ta, společně s dalšími zdroji, představuje nosnou část analyzování myšlenek Jürgena Habermase.

Vzájemné porovnání pak vycházelo ze samotné Laanovy knihy *Otázky legitimacy*. Toto porovnání je prokládáno co možná největším množstvím relevantních perspektiv, zejména pak prostřednictvím odborných článků z časopisů *Sociální práce/Sociálna práca*, a v neposlední řadě za pomoci dalších diplomových prací. Výše popsany výběr literatury nezahrnuje všechny knihy, publikace a odborné články, jež se této problematice týkají, a proto je tento nedostatek zakomponován do části reflexe rizik.

2.7. Způsob zpracování

Otázka identity sociální práce a s ní spjatá otázka moci, kterou se Laan zabýval, byla prokládána komparací myšlenkovými koncepty Michela Foucaulta a Jürgena Habermase. Z tohoto důvodu byly čtenářstvu popsány jejich hlavní myšlenky, jež měly, a stále mají, na uvažování o sociální práci a její identitě dalekosáhlý vliv. K proniknutí a zevrubnému analyzování představených pojmů bylo představeno prostřednictvím diskurzivní analýzy textu. Pro konkretizaci výzkumných otázek byla vytvořena transformační tabulka s dílčími cíli, která byla rovněž doplněna o dílčí cíle druhého řádu.

2.8. Reflexe rizik

V této podkapitole se věnuji výčtu rizik, jež vyvstaly v samotném průběhu tvoření práce.

Za jedno z hlavních rizik vnímám skutečnost, že vzájemná komparace myšlenkových konceptů Foucaulta a Habermase přináší spíše vhled do problematiky, a to zejména na povšechné úrovni, a proto může na čtenářstvo působit vágním dojmem. Je však na místě si uvědomit, že samotné zdroje či snad předměty zkoumání (analyzované texty) jsou samy o sobě dosti abstraktní. Hlubší porozumění tématu a komplexnější porovnání vzájemných nuancí, jež se v úvahách výše zmíněných autorů vyskytují, by mohlo být tématem pro diplomovou práci. Z tohoto důvodu může již zmíněný vhled na povšechné úrovni působit nadměru abstraktně. To však bylo v nemalé míře rovněž podmíněno nedostatkem odborné literatury, jež by se věnovala ryze vztahem myšlenkových koncepcí Foucaulta, Habermase a sociální práce. Za tímto účelem, tj. eliminací rizik opomenutí perspektivy některé z vědních disciplín či věd, které se sociální práce bezprostředně týkají, byly do seznamu sekundární literatury zařazeny zdroje, které sociální práci okrajově zmiňují nebo ovlivňují.

Zároveň však byla zachována úzká spojitost sociální práce s dalšími oblastmi vědění, díky čemuž byl ilustrován její multiparadigmatický charakter.

3. Výzkumná zjištění

Dříve než přistoupím ke konkrétním předmětům zájmu, tj. revizi fenoménu moci v díle Geerta van der Laana, považuji za důležité rámcové představení díla autorů, jejichž uvažování mělo na tvorbu van der Laana – a jeho uvažování nad sociální politikou (sociální prací nevyjímaje) – dalekosáhlý vliv. Za neméně důležité pak považuji jejich následnou komparaci, která stručně zhodnotí východiska autorů. Cílem je nejen odhalení subtilních detailů, v nichž se autoři ve svých názorech na roli, jež by měla sociální práce, coby pomáhající profese, zastávat rozházejí, ale také – jak již bylo řečeno – rámcové představení jejich myšlenkového rámce, které považuji za stěžejní podmínku k porozumění mocenskému kontextu. Prostřednictvím tohoto vymezení je cílem následná syntéza postojů, jež oba autoři personifikují.

3.1.Laanovo vnímání sociální práce vedle jiných pomáhajících profesí z hlediska moci

„V téže společnosti, která tě dostala do problémů, která neakceptuje tvůj způsob života, ve které nemůžeš najít svou cestu, v této společnosti musíš znova zakotvit a musíš při tom zohlednit okolnosti vlastního života” (Laan, 1998: 225).

Sociální práce se oproti jiným pomáhajícím profesím vyznačuje velmi specifickým charakterem. Poté, co byly zmíněny výše popsané aspekty této profese, které jsou její neopomenutelnou součástí, je nasnadě si připustit fakt, že pro sociální práci – více než pro kteroukoli jinou pomáhající profesi – lze považovat za určující aspekt schopnost sociálního pracovníka adekvátně pracovat s autoritou, mocí a odpovědností, která ho svazuje v souvislosti s potřebami a právy klienta na straně jedné, ale i kompetencemi a riziky na straně druhé. Takováto kompatibilita zdánlivě neslučitelných kvalit budí dojem, že sociální pracovník se v provozování své praxe svým způsobem ocitá v rozdílu. Měl by být empatický, ale zároveň mít jasně definované hranice, ať už z důvodu poskytování profesionální pomoci nebo péče o svoji osobu. Měl by být schopen plánovat, být organizovaný, ale současně být přizpůsobivý všudypřítomné změně a být pohotový, flexibilní. I v samotné individuální rovině, kdy skrze kongruenci usiluje o navození harmonického vztahu, v němž obě zúčastněné strany zaujímají rovnocenné pozice. Podmínkou tohoto fungování je – zcela nepochybně – bezpodmínečná akceptace klienta, jeho osoby, a to i s jeho mnohdy problematickým systémem hodnot a jeho vnímáním světa. Navzdory všem legislativním úpravám situace usiluje o vytváření takového prostoru životního světa, nazývaném též „dočasnou autonomní zónou“, vzpírající se Systému, pouze za takovýchto okolností se může dostavit kýžené „porozumění“, jež je základním východiskem eticky obhajitelné sociální práce (Kappl, 2007). Toto nastíněné ocitání se v rozdílu není pak ničím jiným než obrazem. Obrazem společnosti, která v sobě skýtá rozměrné množství rozdílných, zdánlivě se vylučujících skupin obyvatelstva, zdánlivě se vylučujících hodnot, zájmů či preferencí. To ostatně karikuje Laanovo uvažování o ambivalenci sociální práce. Ta podle něj podléhá dvojí vazbě. Na jedné straně slouží společenským zařízením, v nichž usiluje o skloubení svědomitosti a pronikání do života svých klientů. Zároveň je pro ni kýženým atributem spojení se s lidmi, jež se ocitají v rozličných životních nesnázích a krizích.

Sociální práce podle Laana (1998) podléhá vlivu dvěma hlavním tlakům. Tlaku neokonzervativců, domnívajících se, že sociální pracovníci by se neměli chovat zvláště solidárně, komunikativně, procítěně, či snad s příliš velkým porozuměním, namísto toho by měli usilovat o poskytování konkrétní, objektivní pomoci, produktu, který by mohl pomoci sociální práci v boji s jinými disciplínami. Naproti tomu postmoderní kritici se nechali slyšet, že právě pod povrchem komunikativního postoje jsou skryté strategie moci. Laan spatřoval východisko v osvojení si výše zmíněné ambivalence, nikterak ji nepodléhat, nezabředávat do Systému, praktikování nové věčnosti, tak ani do životního světa. Namísto toho se ztotožnit s tzv. „terapeutickou dvojí vazbou“, s jejíž pomocí by se měla sociální práce zaměřit na aplikování metodologického principu, že sociální práce musí být, podobně jako sociální fenomény, analyzovány na základě systémové analýzy, tak i na základě životního světa. Domnívám se, že při uvažování o vnímání sociální práce po boku jiných pomáhajících profesí je z perspektivy moci potřebné zohlednit, že sociální práce aktivně pohybuje na vícero rovinách žitého světa, která bývá ostatním pomáhajícím profesím vzdálena. Tyto roviny se vyznačují někdy až vyhroceně antagonistickým, vzájemně se vylučujícím charakterem, a proto lze dle Laana spatřovat jediné východisko v osvojení si ambivalence, akceptací „dvojí perspektivy“, kdy by měl sociální pracovník vnímat řešenou situaci jak optikou systému, tak i optikou životního světa.

V této subkapitole jsem se zaměřil na Laanovo vnímání sociální práce po boku jiných pomáhajících profesí z hlediska moci. Z výše uvedeného je patrné, že se sociální práce oproti jiným pomáhajícím profesím musí vypořádat s množstvím dalších parametrů žitého světa, ale i Systému. Východisko nelze spatřovat v jednostranném řešení, nýbrž akceptací ambivalence, přijetí dvojí vazby. V následující subkapitole věnuji pozornost Laanově vlivu na uvažování v sociální práci a uvažování o její roli ve společnosti z hlediska emancipace a vykonávání kontroly.

3.2.Laanův vliv na uvažování v sociální práci a uvažování o její roli ve společnosti z hlediska emancipace a vykonávání kontroly.

Sociální práce bývá mnohdy, podle mého názoru zcela neoprávněně, označována za pouhého vykonavatele kontroly, za pomyslného revizora. Z hlediska uplatňování disciplinární moci, jejíž metaforu, panoptikon, podrobněji rozebírám v následující subkapitole, zde vyvstává otázka, kdo je skutečným původcem kontroly. V této situaci

je třeba si připomenout ono oposlouchané klišé, že sociální práce slouží jak společnosti, tak jednotlivci, potažmo skupinám, kdy napomáhá k emancipaci klienta či skupin. Z tohoto důvodu je zcela neoprávněné pranýřovat sociální práci z výkonu kontroly, zvláště pak v hypotetické situaci, kdy je kontrola „skrytou strategií“ společnosti. Domnívám se, že z etického hlediska je zde nasnadě se zabývat i otázkou sledovaného záměru, v jehož duchu je kontrola prováděna. Sledovaný záměr pomáhajícího, který usiluje o poskytnutí pomoci člověku v životní krizi, je bezpochyby diametrálně odlišný od sledovaného zájmu entity, které v posledku záleží o uplatňování kontroly. Ať tak či onak, nelze opomenout důsledky moci, její intencionality. Samotný výkon pomoci přichází po moci, respektive po jejím nabytí. Jak ostatně konstatuje Laan: „Ať už se na problém díváme z kterékoliv strany, emancipace vždy předpokládá také určitou formu účasti na společenském styku a nemůže tedy existovat bez určitého sociálního ukáznování.“ (Laan, 1998: 74) Takováto úvaha nadnesená Laanem ponouká k přesvědčení, že se pomoc neřídí ani tolik aspiracemi klientů, ale spíše aplikováním představ většinové společnosti o tom, co je normální a žádoucí (Kappl, 2007). Tato perspektiva může být o to více ošidná, zasadíme-li ji do kontextu stále prostupujícího neoliberalismu a jeho diskurzu.

3.3. Popis myšlenkových koncepcí Foucaulta a Habermase ve vztahu k emancipaci a výkonu kontroly v oblasti sociální práce

3.3.1. Foucault a panoptikon

Geer van der Laan ve svých Otázkách legitimace sociální práce v souladu s výše zmíněným všudypřítomným dohledem rozšiřuje tuto tezi, že pro „panoptický“ pohled je v mezilidských vztazích charakteristické, že sociální kontrola neprobíhá pouze z vnějšku, ale že se interiorizuje, a tím lidé rozvíjejí formy autocenzury a sebekontroly (Laan, 1998). Takováto představa po zasazení do tohoto rámce začíná dávat smysl, přesto přese všechno vzbuzuje řadu dalších otázek jako například; co takovéto změně předcházelo? Co podnítilo zvnitřnění kontroly mezi dílčí částí, tedy na úrovni mikrosystému? Do jaké míry je tento vývoj podmíněn změnami na úrovni systému? V souvislosti na výše zmíněný příspěvek Michielse se nyní změříme na pojem panoptikonu. Ten, coby ukázkový příklad disciplinární technologie, je vězením, v němž je hlavním cílem vyvolat iluzi, že vězeň může, ale nemusí, být celou dobu sledován. Vzhledem k této představě je možné fungování panoptické moci. Moc je tedy viditelná a nevěřitelná; viditelná, protože je vězeň špehován z centrální věže a

nevěřitelná, protože vězněný neví, zda je právě v tomto okamžiku pozorován (Truhlářová, 2017). V kontextu sociální práce je důležité zmínit dva proudy, a sice tzv. „Aquariány“, kteří podle Keulartze a Kunnemana vnímají společenské procesy primárně z pozice účastníků sociální interakce, přičemž z této vnitřní perspektivy se společnost jeví jako rozvětvený systém komunikativního jednání. A druhý proud, reprezentující teoretiky „panoptika“, jenž se zabývají stále subtilnější a členitější sociální kontrolou. Tedy těmi, kteří naopak od „Aquariánů“ prosazují sociální procesy nikoli z vnitřní, nýbrž z vnější perspektivy, vidí tedy pouze společenské systémové mechanismy, které koordinují jednání lidí (Laan, 1998). Nutno podotknout, že kritici této kultury, mnohdy označované jako „období Aquariánů“ či snad „století osvobození“, se shodují na shledání této etapy vývoje sociální práce jako století „Já“, překypující narcismem a sociálním eskapismem. Podle takovýchto teoretiků je daleko výstižnější hovořit o sociálním ukázněním ze strany profesionálních odborníků poskytujících pomoc, kteří se zodpovídají státu, čímž vznikají „nové formy závislosti“, kdy se aplikuje výše zmíněná metafora Michela Foucalta (Tamtéž). Zmíněná spojitost mezi metaforou panoptikonu a sociální práce je očividná například v případě uvažování nad koncipováním sociálního státu v kontextu neoliberalismu. Janebová (2019) tvrdí, že role sociálních pracovníků se záměry sociálních šetřeních v neoliberálním státu poněkud transformovaly, zatímco v keynesiánském státu bylo cílem posouzení situace klientek porozumět jejich potřebám a následně dle nich volit adekvátní způsob intervence, tak neoliberální stát využívá sociálního šetření ke kontrole a šikaně klientek s cílem odradit je od využívání pomoci, a tím ušetřit, kdežto v minulosti byl sociální pracovník expertem na komplexní vyhodnocování situace a jeho odbornost spočívala v garantování, že pomoc bude adekvátní potřebám, tak neoliberální stát jeho roli vážně inovoval. Zmíněnými dopady neoliberální ideologie na podobu hodnot sociální práce se blíže zaobírám v subkapitole neoliberální stát a sociální práce. Jedním z dokladů podporující tuto tezi je posun od *welfare* politiky k politice trestní, kterou Wacquant označuje jako *prisonfare*; pod tímto pojmem chápe rozšiřující, obtěžující a stále více aktivní trestní aparát, který proniká do nižších oblastí sociálního a fyzického prostoru za účelem nastolit již zmíněný disciplinární dohled (Wacquant dle Janebová, 2020).

Tak či onak je dobré mít na paměti skutečnost, že tyto rozsáhlé pravomoci sociálních pracovníků podléhají veřejné kontrole, jsou tu zákony, které chrání jak

sociální pracovníky, tak i občany; dále je narůstající míra kontroly ze stran institucí a sociálních pracovníků v nemalé míře kompenzována vysokou mírou bezpečí a blahobytu, jenž je moderním státem garantován. Poněkud obskurnější, pozornost vzbuzující situace nastává tehdy, kdy je systém kontroly spojován i takovými oblastmi sociální práce, které obvykle fungují, či snad fungovaly, mimo rámec státní moci, tedy ty oblasti, které povšechně kategorizujeme do tzv. neziskového sektoru (Kappl, 2007). Tomuto tématu se blíže věnuji v podkapitole mezi mocí a kontrolou.

3.3.2. Foucault a diskurz

V předešlé subkapitole jsem popsal koncept panoptikonu, kterým se Foucault nechal inspirovat u Jeremy Benthama. Ten má z hlediska uvažování sociální práce

Chceme-li porozumět zásadnímu rozdílu v uvažování o moci v díle Michela Foucaulta a Jürgena Habermase, je nezbytné představení základních pojmů, s nimiž oba operují, tedy porozumění genealogickému pojetí diskurzu, případně moci a vědění v případě Michela Foucaulta, a porozumění komunikativní racionalitě a teorii komunikativního jednání v případě Jürgena Habermase. Není náhodou, že Geert van der Laan ve druhé kapitole Otázek legitimace sociální práce, nesoucí příhodný název *Perspektiva systému a životního světa jako východisko sociální práce* uvádí do komparace myšlenkové přístupy dvou výše zmíněných autorů, přičemž jsou tyto názory samozřejmě prokládány názory řadou dalších teoretiků sociální práce. Tyto přístupy jsou zde krom jiného ilustrovány i případy z nizozemské praxe, vývoje sociální politiky a sociální práce sedmdesátých a osmdesátých let minulého století.

Genealogické pojetí diskurzu v díle Michela Foucaulta představuje metodu založenou na pozorování procesu koncipování dílčích částí, respektive pojmů daného vědního oboru či vědy. Samotná genealogie, coby způsob poznání, se pojí s radikálním historismem, konkrétněji řečeno se jedná o jistou kritiku myšlenek a postupů, které skrývají kontingenci lidského života za formální ahistorickou nebo vývojovou perspektivu. Jako kritické narativy se genealogie zavazují k pravdivosti radikálního historismu a možná ještě provizorněji k pravdivosti vlastního empirického obsahu. Genealogii v rámci tohoto rámce širšího historismu ukazuje, jak působí jako denaturalizující kritika, která se vztahuje na hlavní genealogie koncipované Friedrichem Nietzsche a Michelelem Foucaultem. Současně však reflektuje nejen podmínky, ale rovněž také současný stav problematiky, kterou je obklopen, přičemž

se retrospektivně ohlíží a zkoumá skutečný původ zkoumaného jevu. Ten analyzuje – ve srovnání s ‚ortodoxními‘ strukturalisty a dalšími epistemology – do nebyvalé hloubky. Za předmět svého snažení si bere specifický problém a jeho konkrétní změnu na časové ose. To pak posléze vede k dekonstrukci zkoumaného, coby utkvělé představy, možnosti nahlédnutí, chápání a odhalení politických příčin. Zkoumané fenomény, nebo snad lépe řečeno předměty diskurzivních či nediskurzivních praktik, které se váží k daným zkoumáním Foucault nazývá dispozitivu moci. Ty se pak stávají předměty jednotlivých diskurzů. Klasickým příkladem takového mocenského dispozitivu je třeba dispozitiv šílenství nebo sexuality, které se stávají součástí diskurzu. Obecně lze pojem diskurz vymezit jako soustavu výroků, výpovědí a formulací, které poskytují jazyk k hovoru o určitém druhu vědění o nějakém námětu. Zároveň je to i specifický soubor pravidel a zákonitostí, které určují způsob, jakým se reprezentuje. Jinak řečeno: jestliže jsou výroky o nějakém námětu předloženy v rámci určitého diskurzu, diskurz umožňuje postavit daný námět určitým způsobem, zbylé způsoby, jimiž lze námět postavit, jsou tedy omezeny. Foucault v prvním svazku *Dějiny sexuality* ohledně diskurzu podotýká, že si nesmíme svět diskurzu představovat rozdělený na diskurz přijímaný a diskurz vyloučený, či na diskurz ovládající a ovládaný, ale jako multiplicitu diskurzivních prvků, které mohou pracovat v různých strategiích. Naopak tuto distribuci musíme obnovit s tím, že s sebou nese věci řeči a věci utajené, vyžadované zakazované výpovědi; s tím, že předpokládá varianty a různé účinky podle toho, kdo mluví, podle jeho mocenské pozice, podle institucionálního kontextu, v němž se nachází (...) Diskurzy nejsou o nic více než o mlčení, jednou provždy podřízeny moci nebo postaveny do pozice odporu (...) jsou to prvky nebo taktické bloky v poli silových vztahů; uvnitř jedné a téže strategie mohou existovat rozdíly, dokonce i diskrepance; naopak mohou beze změny formy obíhat mezi protikladnými strategiemi (Foucault, 1999). Diskurz můžeme tedy jinými slovy označit jako jistý celek výpovědí, diskusi nebo rozhovor určitého okruhu lidí, kteří pak mohou, ale nemusejí ovlivňovat specifickou společenskou praxi v určité epoše a kultuře. Tak či onak se však dbá na dodržování, uplatňování určitých pravidel a náležitostí s tím spojených, jež diskurzu dávají patřičné meze. Ve své knize "Nietzsche, genealogie, dějiny" Foucault používá jazyk "podrobení", "nadvlády" a "sil", aby podobně vysvětlil historickou transformaci. Události sledované genealogií jsou chápány jako "epizody v řadě podrobení" a naznačují "zvrát vztahu sil, uzurpaci moci" (Foucault, 1998: 381). Ačkoli se Foucault většinou vyhýbá pojmu vůle k moci,

jeho obecnější důraz na mocenské boje naznačuje jeho širokou shodu s Nietzsche. Stejně jako u Nietzscheho představují boje o moc primární referenční bod pro genealogické vysvětlení. Zde tedy vidíme aplikaci Foucaultovy základní analýzy moci, která chápe mocenské vztahy jako procházející všemi společenskými jevy – na problém historické transformace. Stejně jako se Foucaultova sociální analýza snaží ukázat neoddělitelný vztah mezi sociálními praktikami a mocenskými vztahy, tak i jeho přístup k historii upřednostňuje tyto vztahy při vysvětlování změn.

3.3.3. Biomoc

V předchozí subkapitole byl představen termín diskurzu. Současně došlo k rámcovému zasazení do kontextu uvažování o mocenských vztazích. Rád bych nyní – se záměrem o prohloubení tohoto uvažování – přistoupil k dalšímu termínu, s nímž je výše představovaný pojem úzce spojen. Tímto pojmem je biomoc.

Výše byl Michel Foucault vyličen jako postava, která v dějinách myšlení přiměla okolí podstoupit kritickému pohledu takové aspekty či stránky života, jež byly po notnou část lidských dějin považovány za nezpochybnitelné. Biomoc byla koncipována, coby meritum jeho pozdějšího uvažování, jako forma nové racionality. Lidské úsilí, naléhání na jeho „jáství“, včetně touhy po jeho zvěcnění, nepramení výhradně z negativní vůle, nýbrž také z podob, které nabývá specifické pojetí moderní moci. Oproti moci charakteristické pro feudální pracovníky se tato moc netýká pouze hranice života, ale jeho průběhu. Samotné těžiště pak nespočívá ve schopnosti ukončit pozemskou existenci poddaných, ale ve schopnosti ji v její každodennosti řídit. To se přímo váže na podmínku disciplinace jednotlivců, ale také i v řízení velkých mas obyvatelstva, a tak má tedy individualizující a totalizující podobu (Barša, 2005). Podle Foucaultovy vlastní schematizace se západní politické myšlení primárně zabývalo dvojím problémem, a sice, co tvoří spravedlivý, dobrý život, a jak se mohou muži (v období, o kterém je tu řeč, tedy od dob Aristotela až do rané renesance, byly ženy z veřejné oblasti života zcela vyloučeny) nechat přesvědčit k jeho dodržování. Na obyvatelstvo sáto bylo nově pohlíženo pragmaticky orientovaným prizmatem, jako na zdroj, podle toho rozvíjelo i znalosti o jeho nejmenších částí – lidech; na jedné straně chtělo poznávat člověka jako druh a poznávat jeho biologické tajemství, současně ale chtělo rozvíjet schopnost lidí jako strojů ukáznujících sebe samých, svých slastí. Není proto žádným závratným překvapením, že Foucaultova koncepce myšlení – zvláště pak jeho pozdějšího uvažování o biomoci a technologií vlastního já, z nemalé části

čerpá z Friedricha Nietzscheho, konkrétně pak *Genealogií morálky*. Nietzsche v pátém oddíle věnovanému „Vině“ a „špatnému svědomí“ píše: „*Dlužník, aby posílil důvěru ve slib, že dluh splatí, aby poskytl záruku vážnosti a svatosti svého slibu (...) jako závazek, dává pro případ, že nebude moci zaplatit, na základě smlouvy věřiteli do zástavy něco, co ještě nějak „vlastní“, co je ještě v jeho moci, například tělo nebo ženu nebo svobodu i život (...) Především však mohl věřitel všemožně tupit a mučit dlužníkovu tělo, například uříznou z něho tolik, kolik se zdálo přiměřené velikosti dluhu: - a již velmi brzo a všude existovala přesná, až do nejmenších úděsných detailů zacházející ocenění tohoto druhu, po právu existující ocenění jednotlivých údů a míst na těle*“ (Nietzsche, 2019: 51). To přimělo Foucaulta k označení tohoto nového druhu politické racionality *biomocí*; ta nejen že se zabývala každým sebemenším aspektem života, zajímala se – leč jen abstraktně – o lidské zdraví, a to spíše ze statistického, pragmatického než existenciálního hlediska – zajímala se o to, jak lidé žijí, jak umírají, nikoli o to, kdo žije a kdo umírá. Moc, jak píše Foucault, se již nemanifestuje ve svém vraždícím přepychu, nýbrž pracuje pomocí rozmístění okolo normy, potřebuje mechanismy, s jejichž pomocí dojde k prodloužení trvání života, nejde již o to nechat na poli svrchované vlády působit smrt, ale distribuovat živé v oblasti hodnoty a užitečnosti (Foucault, 1999). Jinak řečeno: anatomo-politika nazírala na tělo jako na stroj. Spočívala v jeho disciplíně, optimalizaci jeho dovedností a schopností, posilování, rozšiřování jeho využitelnosti a zvyšování poddajnosti; integrovala tělo do systémů ekonomické a výkonnostní kontroly (Foucault dle Lusková, 2017). Obdobné stanovisko zastává i Pavel Barša (2005), když píše, že moderní biomoc lze vymezit třemi základními rysy, jejichž cílem již není nadále spása na onom světě, nýbrž ochrana a péče ve světě nynějším; náboženské cíle jsou nahrazeny světskými, přičemž samotné slovo „spása“ přibírá „množství různých významů“, jakými jsou zdraví, blahobyt, bezpečnost či ochrana před nehodami. Za druhé se nová pastýřská moc realizuje ve státních či na stát vázaných praktikách jako je „policie“, přičemž samotný výkon pastýřské moci náleží soukromým a církevním charitativním organizacím či filantropickým spolkům, a v neposlední řadě jsou cíle i prostředky pastýřské moci odpovědi na dvě perspektivy; perspektivu totalizující a kvantitativní, týkající se populace jako celku, a perspektivu druhou, analytickou, která se zabírala jednotlivcem. Je třeba si umět připustit, že jsme vstoupili do stadia ústupu právního prvku, není třeba se proto strnule držet iluze o ústavách psaných po celém světě, držet se redigovaných a přepracovávaných zákoníků, o celé té hlučné legislativní aktivitě;

jsou to formy, které mají učinit přijatelnou moc, jež je ve své podstatě normalizační (Foucault dle Lusková, 2017).

V této subkapitole jsem představil základní myšlenkové koncepty Michela Foucaulta, kterými jsou biomoc, panoptikon, a to, jakým způsobem vnímá diskurzivní etiku. Současně jsem představil jeho stručný životopis, jeho dílo, ale i to, jaký dopad mělo na vnímání sociální reality a uvažování o mocenských strukturách a mocenské dynamice. V následující subkapitole věnuji pozornost jeho současníkovi, německému sociologovi a filosofovi Jurgenu Habermasovi. Jeho vnímání a myšlenkové koncepce jsou v Laanově díle dávány do kontrastu s právě již výše zmíněnými úvahami.

3.3.4. Teorie komunikativního jednání

Jak již bylo v předešlé podkapitole zmíněno, pro konstruování myšlenkové koncepce Jürgena Habermase hraje klíčovou roli chápání jazyka. Na rozdíl od svých předchůdců, jakými byli Theodor Adorno, George Herbert Mead či snad čelný představitel fenomenologie Edmund Husserl se Habermas nikterak neomezoval na tradiční kontinentální filosofii, nýbrž směřoval k analyticky orientovanému proudu, k filosofii jazyka (Horster, 1995). V otázce po co možná nejdokonalejším způsobu jednání mezi lidmi – a to nejen mezi příslušníky jiných kultur, nýbrž mezi lidmi obecně – Habermas předkládá teorii komunikativní jednání, jehož cílem je dosažení všeobecného konsenzu, dohody. Svou úvahu zasazuje do širších souvislostí. Tento komplexí rámec pomáhá formovat místo člověka v lidské společnosti, sociální filosofie tedy již nehovoří výhradně o společnosti jako celku, nýbrž se soustředí na člověka jako prvek, jenž tento celek utváří, který nehraje jen roli nepodstatného elementu, nahlíží tedy na společenské faktory jako na komplex, jenž působí na soukromou sféru života jedince, ale v tomto komplexu se snaží najít konkrétní specifickou lidskou podstatu, která se vymezuje vůči politickému, globálnímu a sociálnímu světu (Habermas dle Havránková, 2014). Samotné téma participace sehrává v Habermasově koncepci zásadní roli, a to nejen při uvažování o vzájemné komunikaci na pomyslné mikro-úrovni, nýbrž i v rámci samotných systémů, jež se mohou ocitnout v krizi. Habermas v této souvislosti hovoří o legitimační krizi, okamžiku, kdy je občanům znemožněno se spolupodílet, participovat se na chodu společnosti právě vlivem neadekvátní komunikace ze strany mocenských struktur. Jako východisko Habermas píše o využití prostředků tzv. *komunikativní etiky*, kterou lze považovat za nedílnou součást komunikativního jednání (Tamtéž). Sledovaným

záměrem, dosažení dohody, kdy do demokratického dialogu musí být zahrnut každý, *koho se daný problém týká*, za předpokladu, že má *schopnost smysluplně konverzovat* s ostatními, každý z účastněných může prezentovat své vlastní argumenty a zpochybňovat argumenty druhých, ale zároveň musí vykazovat empatii k perspektivám druhých, respektovat jejich přání a musí si umět představit sebe sama v pozici komunikačních partnerů. Určující silou je lepší argumentace, nikoliv mocenské postavení komunikativních aktérů (Janebová, 2022). Z tohoto výčtu je patrné, že Habermas usiloval u koncipování takového způsobu komunikace, ve kterém by byla možnost opomenutí názoru nějakého účastníka eliminována na co možná nejnížší míru. Otázkou pak zůstává, kdo by v takovém případě posuzoval onu kompetenci účastníka argumentovat nebo lépe řečeno zúčastňovat se diskuze, popřípadě *jak* by se toto posuzování kompetentnosti účastníka odehrávalo. V momentě, kdy by se toto posouzení kompetence odehrávalo skrze většinový souhlas zbylých účastníků, by se mohla vynořovat otázka marginalizace, odloučení zbylých účastníků. Na toto konto se nechal Laan slyšet (1998), že by komunikační aktéři měli disponovat třemi kompetencemi – instrumentální, sociální a expresivní, sice že by měli být s to objektivně posoudit fakta daných situací a okolností, pohybovat se na poli společenských norem, s čímž je v nemalé míře rovněž spjato posuzování „normativity“ ve většinové společnosti, a v neposlední řadě rovněž schopnost navázání kongruentního vztahu, jenž je vázán na subjektivní oblast (Janebová, 2022) V případě, kdy jsou ze strany klienta naplněna všechna tři výše uvedená kritéria můžeme hovořit o naplnění předpokladů navázání vyváženého vztahu. Pokud nikoli, odvíjející se spolupráce by se měla povýtce orientovat na nabytí těchto kompetencí, tj. měla by si za prvotní prioritu klást směřování k navození vyváženého a harmonického vztahu rovnocenných partnerů. K tomu však nemusí vůbec dojít, jelikož se otázka zastoupení „méně kompetentního“ aktéra komunikace tím „více kompetentním“ staví na předpokladu, že nebude svého postavení nikterak znevažovat, že bude zachovávat etický postoj a rovněž bude v jeho zájmu navození harmonického vztahu.

Habermas současně přichází s novým postulátem, jenž se týká pojmu normativity, a který se stává nejen ústřední charakteristikou jednání, ale i předpokladem intersubjektivního dorozumění, potažmo možností samotné demokratické argumentace (Nohejl dle Hájek, 2013). Jedním ze základních pilířů této teorie je premisa, podle které lze vyžadovat závazné dodržování norem tehdy, kdy je jejich

dodržování morálně zdůvodněné. Tím, že je ona podmínka zdůvodnitelnosti, tedy jestli je dodržování norem morální, jestli je podmínka zdůvodnitelnosti podrobena vzájemné diskuzi členů společnosti, dochází současně k naplnění podmínky kooperace mezi členy. Dohody, k nimž se prostřednictvím komunikativní shody dospěje, se pak stávají legitimní, a tím i společensky platné, protože všichni zúčastnění chtějí nést důsledky; z toho plyne, že všeobecného uznání normy není možné dosáhnout bez neomezené individuální svobody každého jednotlivce, – jednotlivce zaujímajícího k normě své stanovisko, ale souběžně nikoli bez solidárního vcítění se každého do situace všech ostatních

Podle Habermase nelze komunikativní teorii chápat tak, že jedna osoba naplňuje určitý záměr, klíčem k pravé komunikaci je podle něj *rozumění*. Na takovémto způsobu jednání může být vzájemná interakce mezi členy úspěšná pouze tehdy, jsou-li zúčastněné strany s to dosáhnout konsensu mezi sebou –, konsenzu, který závisí na odpovědích ano/ne na tvrzení, která mohou být založena na důvodech. (Habermas, 1984: 106). Současně je si však třeba uvědomit absentující předěl, z něhož by bylo jasné patrné rozlišení mezi teorií a praxí výše zmíněných autorů, na což ostatně van der Laan poukázal. Zároveň je třeba vzít v potaz existenci odchylek od řečové situace, které si účastníci či pozorovatelé nedokáží připustit či rozpoznat. Systematicky narušená komunikace, jak ji Habermas nazývá, omezuje aktéry skrytou mocí pod úrovní vědomé artikulace. Habermas tímto tak nahrazuje pojem ideologie používaný filosofií subjektu intersubjektivním pojmem „systematicky narušená komunikace“, která se projevuje jako neschopnost vznášet nároky na platnost srozumitelnosti nebo pravdivosti. Tato neschopnost není způsobena nedostatkem hermeneutického úsilí, ale odráží neschopnost vyrovnat se s vnějšími situacemi, popřípadě nesymetrickými mocenskými vztahy, které se projevují jako narušení komunikační kompetence (McIntyre, 2021). Rovněž je třeba mít na mysli nejednoznačnost a nejednotu používaných termínů. Tak například samotný Habermas používá pojmu „kolonializace“, srovnatelný s pojmem ukáznovávání (Laan, 1998).

3.3.5. Životní svět a systém

U uvažování nad teorií komunikativního jednání Habermas pracuje s pojmy „životní svět“ a „systém“. Těmito pojmy se Laan pokouší svým čtenářům přiblížit Habermasův koncept participativního dialogu a performativní komunikace, jenž souběžně prokládá Foucaultovými doplněními zohledňující kontext mocenské dynamiky. Podle Koska

Habermas v souvislosti s teorií komunikativního jednání konstituuje dvoustupňový model společnosti, podle kterého je zapotřebí společnost vysvětlovat na základě dvou hledisek, na základě hlediska teorie jednání, tedy na základě hlediska životního světa, a na základě perspektivy systémové teorie, tedy společenského systému. Současně si je však plně vědom nedostatků, jež v sobě teorie komunikativního jednání skýtá. Podle něj je třeba se primárně zaměřit na schopnost řešit problémy vznikající v externím životním světě, tedy sociálním systému, což jsou problémy materiální produkce, například neviditelná ruka trhu (Kosek, 2020). *„Životní svět se sestává z individuálních dovedností, intuitivního vědění, jak se vypořádat s nějakou situací, a ze sociálně nacvičených praktik, z intuitivního vědění, na které se můžeme v dané situaci spolehnout, a v neposlední řadě i z triviálně vědomých přesvědčeních v pozadí“* (Horster, 1995: 20). Za účelem implementace komunikační intersubjektivní do komplexní teorie Habermas původně vyvinul formální pragmatiku, přestože původně postrádala věcnou sociologickou teorii, tak byla původně vázána do oblasti kritické sociální teorie, která běžně pracuje s pojmy životní svět (*lebenswelt*) a systém, čímž umožňuje deskripci modernity, a to nejen ze sociálního hlediska, ale rovněž také z hlediska jazyka či intersubjektivního perspektivy. Navzdory tomu, že tyto pojmy, životní svět a systém, představují pro sociální teorii zásadní význam, Habermas razí cestu pomyslného kompromisu mezi Luhmannovy teorie systémů a relativismem Gadamerovy hermeneutiky, přičemž zachovává perspektivu účastníků i pozorovatelů sociální praxe (McIntyre, 2021).

3.3.6. Strategické jednání

Jürgen Habermas ve své teorii komunikativního jednání hovoří o strategickém jednání. To lze vymezit jako variantu účelového racionálního jednání, kterým účastníci interakce sledují nějaký záměr, úmysl. V návaznosti na strategické jednání Habermas hovoří o tzv. „teorii hry“, kterou lze povšechně vymezit jako sociální teorii ke vztahu alespoň dvou jednajících osob, které svá rozhodnutí srovnávají s vzájemně možnými rozhodnutími. Žádná z jednajících osob neposuzuje jinou osobu jako konglomerát zákonitostí chování, jako *předvídatelný* prvek z okolního světa. Podmínka *předvídatelnosti* zde sehrává ústřední roli, neboť, jak dále Koningsveld a Mertens konstatují: *„Jestliže nějaký účinek není s jistotou předvídatelný, pak to ještě není důvodem k tomu, abychom okolí najednou pokládali za subjekt“* (Laan, 1998: 197).

Jinak řečeno: není-li jednání účastníka interakce předvídatelné, nemusí být nezbytně strategické.

Pro konstituování harmonického a kooperačního vztahu, tedy vztahu, jenž není pouhým polem pro objektivizaci a moc pravdy, sehraává klíčovou roli akceptace expresivních nároků na platnost. Jeden z bodů, v němž se Foucaultovo a Habermasovo myšlení rozcházejí Laan ukazuje na příkladu zařízení TBR. Zařízení TBR na počátku tohoto století vycházela ze snahy o racionalizaci trestního práva, do kterého byly postupně zakomponovány výsledky tehdy ještě mladých věd jako sociologie, antropologie a psychologie. Oproti Foucaultovi zaujímá Habermas široký pojem racionality, a to tím způsobem, že snad s výjimkou instrumentální a strategické racionality konstruuje takovou formu racionality, která je zdůvodněna komunikativním jednáním. O „systematicky narušené komunikaci“ lze hovořit jen tehdy, pokud ve skutečnosti jde o strategické jednání, zatímco je zachovááno zdánlivé komunikativní jednání a nároky na platnost mohou být nadále podrobovány kritice (Laan, 1998). Přestože byla možnost dosažení shody v postmoderní společnosti kritiky Habermase mnohdy znevažována, kolonizace žitého světa strategickým jednáním je v tomto kontextu velmi aktuální. Širší pojetí racionality je Habermasem způsobeno pomyslným zasazením do rozličnějšího a propracovanějšího aparátu forem jednání. V návaznosti na situaci lze zjistit, který typ jednání platí, popřípadě do jaké míry jdou typy jednání ruku v ruce, to se nikterak neomezuje na diskurz o pravdě, spíše se rozlišuje mezi kognitivními nároky na platnost (pravda), normativními nároky na platnost (správnost), a expresivními nároky na platnost (věrohodnost). Takovéto členění v sobě skýtá oproti Foucaultově koncepci vyšší pravděpodobnost, že bude s to analyzovat nejrůznější komplikované situace a odhalit zřetelné rozdíly.

3.3.7. Syntéza myšlenkových konceptů Michela Foucaulta a Jürgena Habermase

Při uvažování nad výše popsanými myšlenkovými koncepty těchto dvou autorů se zcela oprávněně naskýtá otázka, do jaké míry jsou tato myšlenková schémata antagonistická, tedy protichůdná, navzájem se vylučující, či snad do jaké míry jsou doplňující, a do jaké míry aplikovatelná do teoretického úzu sociální práce. Za účelem naplnění třetí dílčí otázky druhého řádu se právě tomuto tématu hodlám v následující subkapitole věnovat.

Již v úvodních řádcích *Otázek legitimace* Laan poukazuje na skutečnost, že myšlení Foucaulta a Habermase se ve značné míře rozchází, ba až vylučuje možnost vzájemného porovnávání. Toto tvrzení koneckonců nikterak neusnadňuje ani způsob uvažování a vyjadřování těchto autorů, jenž je podle Kappla (2007) poměrně složitý a do vysoké míry příliš abstraktní, a to i přesto, že se jejich práce na téma jazyka a moci staly v evropském diskurzu sociální práce velice vlivnými a citovanými. Okolnost, že míra abstrakce těchto úvah nijak neznevážila úsilí sociálních teoretiků napříč vědeckým diskurzem, deklaruje relevanci otázek, které byly v prvních řádcích této kapitoly představeny. Zároveň je třeba konstatovat, že Habermas a Foucault, leč se jejich myšlenkový vývoj posléze rozchází, nejsou, co do závěrů jejich myšlenek, zcela protichůdnými či snad vzájemně neporovnatelnými autory. Foucault a Habermas se shodují v závěru, že otázka racionalizace a zneužití moci patří v k nejdůležitějším problémům současné doby. Habermas vnímá racionalizaci, podobně jako Foucault, jako historický vývoj a nedílnou součást evoluce lidského druhu (Fultner, 2011). Pomyslné rozcestí, kde se názorově rozcházejí, je v otázce zaujetí co možná nejvhodnějšího postoje. Habermasův přístup se zaměřuje na univerzálie, kontextovou nezávislost a kontrolu skrze tvorbu ústavní a institucionální kontroly, kdežto Foucault soustřeďuje svoji pozornost na lokální a kontextovou podmíněnost, soustřeďuje se na analýzu strategií a taktik jako základu moci. Snad jednou z nejvyšších předností Habermasova navrhovaného postoje je jeho jasnost, tedy to, co Habermas rozumí pojmem „demokratický proces“ a jaké předpoklady pro něj musí být splněny, aby toto rozhodnutí mohlo být považováno za demokratické. Na druhé straně jeho dílo čtenáři neposkytuje dostatečné porozumění tomu, jak funguje moc, mocenské struktury, taktiky a strategie, což působí značně idealisticky. S výjimkou obecných předpisů a apelů týkajících se komunikační racionality poskytuje jen velmi málo vodítek k tomu, jak by bylo možné tento „demokratický proces“ realizovat (Flyvbjerg, 1998). Hlavní hodnotu Foucaultova postoje lze spatřovat v jeho akcentu na mocenskou dynamiku, na pochopení toho, jak moc funguje. Takto chápaná moc nachází uplatnění, jak jsme si v subkapitole věnované panoptikonu již ukázali, v řadě oblastí, v nichž je uplatňován disciplinární dohled. „*Panoptický kritický pohled postmodernistické perspektivy, která chápe terapeutické rozhovory ze strany profesionálních odborníků a odbornic jako prostředek k autocenzuře a sebekontrolě lidí, kritizuje za jeho jednostrannost.*“ (Janebová, 2008: 84). Nejedná se tedy o protichůdné, navzájem se vylučující, nýbrž vzájemně se doplňující úvahy, které vzájemně zmírňují své

nedostatky. Moc je prvotním předpokladem k jednání, jelikož jednání je výkonem moci. Problém pak nastává v momentě uvědomění, že porozumění a jednání mají svá východiska v konkretizaci, a proto může snáze dojít k přehlédnutí obecnějších podmínek týkajících se například institucí, legislativy a strukturálních otázek. Prizmatem dějin myšlení a politické teorie spočívá rozdíl mezi Foucaultem a Habermasem v tom, že se střetávají dvě pomyslné linie myšlení, linie „strategické“, pracující v rámci kontextualistické tradice navozující na myšlenkové dědictví Machiavelliho a Friedricha Nietzscheho, a linii „konstitučního myšlení“, vycházející z Platóna a Kanta (Flyvbjerg, 1998).

V souladu s předloženou tezí, že hodnoty, a tím pádem i samotný výkon a provozování praxe sociální práce, jsou v nemalé míře ovlivněny, ba až přímo devalvovány společností prostupující neoliberalizací, je třeba si klást otázku, do jaké míry je tento stav provozování sociální praxe negativně ovlivněn strukturou kapitalistických společností. Toto své dřívější stanovisko Habermas opouští. Namísto toho nahrazuje tento postoj názorem, že patologie pozdního kapitalismu jsou způsobeny „kolonizací životního světa systémem (Flutner, 2011). Touto otázkou problémů současného světa kapitalistických i socialistických režimů, jejich disciplinární praxe, se rovněž zabýval i zmiňovaný Foucault. Zajímal se o genezi moderního státu a politického diskurzu jako takového. Při tomto uvažování dospěl k závěru, že moc, prostřednictvím konfliktů, vládne skrze produkci své pravdy, kterou poddaní pasivně přijímají (Válka, 2006). Tuto produkci pravdy upevňuje a implementuje právě díky zmíněného konceptu biomoci (bio-power), prostřednictvím řídicích médií. S nedostatečnou znalostí či snad s nedostatečným vědomím vzájemné podmíněnosti společenské uspořádanosti a instrumentalizace společenských vztahů je dle Flutner (2011) možné se vypořádat právě tím, že budeme adekvátně *reflektovat*, jakou roli sehrávají mechanismy zpětné vazby při rozlišování takových forem řádu, které jsou vytvářeny pouhým sladěním podnětů, a těch, jež jsou obohaceny o další mechanismus, jenž jim poskytuje samoregulační vlastnosti.

Vzájemné porovnávání východisek Foucaultova a Habermasova myšlení je možné jedině tehdy, je-li zasazeno do patřičného rámce, patřičného kontextu. Domnívám se, že pro účely sociální práce, konkrétně pak pro dosažení harmonického vztahu, je tímto rámcem využívání teorie komunikativního jednání, jež je obohacena o Foucaultovu myšlenku moci v diskurzu. Podle té se pak každý diskurz konstituuje – a zároveň se

stává – posloupností slov a věcí, který vyvíjí na účastníka diskurzu lingvisticko-psycho-sociální tlak, ponouká jej k zaujetí patřičných, rámcově předem daných, stanovisek v diskurzem diktované struktuře myšlení, mluvení, cítění a konání (Hubík, 1998).

V závěrečném shrnutí pak Laan tvrdí, že podle neokonzervativních komentátorů by se sociální pracovníci neměli chovat příliš solidárně, procítěně a komunikativně a s příliš velkým porozuměním, nýbrž by se měli spíše zaměřovat na poskytování konkrétní, objektivní formy pomoci, poskytování produktu, který by mohl pomoci sociální práci v boji s jinými disciplínami. Na toto konto se nechali rovněž slyšet postmoderní kritici, kteří tvrdí, že právě za komunikativním jednáním lze mnohdy nalézt skryté strategie moci, čímž byla nalezena pověstná hůl vždy, když mělo dojít k „bití psa“; ať už sociální pracovníci podnikli ve jménu pojetí své profese cokoliv, jen zřídka kdy se jim podařilo zapůsobit na kritiky (Laan, 1998).

Takovéto závěrečné shrnutí v mnohých zanechává rozpolcené dojmy o tom, jakou pozici sociální práce zaujímá po boku jiných pomáhajících profesí, jakými jsou například psychoterapie, lékařství či speciální a sociální pedagogika. V souladu s tím se pak nabízí otázka, jež může být zároveň odpovědí. Nedílnou součástí takřka každé sociální kultury byla i určitá forma prosociální činnosti; kořeny pomáhajících profesí je možné hledat již u šamanů, věštců a kněží, kteří svými znalostmi a magickými rituály léčili nemocné, vykládali význam nesrozumitelných událostí či jednali v zájmu zachování daného společenství (Kargulowa dle Fendrichová, 2009).

Představíme-li si pomyslné prolínání kružnic, ilustrující jednotlivé pomáhající profese, pak dojdeme k celkem jednoduchému závěru. Centrální kružnice, reprezentující sociální práci, ve svém teoretickém i praktickém úzu kumuluje řadu poznatků z dalších věd a disciplín. Má svůj multidisciplinární a multiparadigmatický charakter. Tomuto multiparadigmatickému charakteru rovněž odpovídá předmět zájmu, jím je sociální realita a pojmy s ní bezpodmínečně spjaté. Ambivalence zkoumajícího je v nemalé míře podmíněna ambivalencí zkoumaného, nikoli naopak. Aniž by byla brána v úvahu tato jednoduchá úvaha bývá sociální práce podrobována ne zcela oprávněné kritice, přestože se snaží pouze vyhnout nepřijatelnému redukcionismu a generalizaci. Redukcionismu vydávajícího se za zdánlivou pravdu, jenž není pravdou, nýbrž pouhou interpretací jakožto čistou mocenskou strategií a

praktikou manipulace za účelem prosazení toho kterého zrovna panujícího „správného“ mínění, které se libovolně či na jakoukoli politickou, společenskou, skupinovou, ideologickou objednávku dá změnit (Novák, 2023).

3.3.8. Sumarizace syntézy myšlenkových koncepcí Habermase a Foucaulta

3.4. Výzkumná zjištění z knihy Otázky legitimace sociální práce

Viděli jsme, že určité aspekty těchto koncepcí, jakými jsou například Habermasova teorie komunikativního jednání, působí v kontextu vztahu mezi sociálním pracovníkem a klientem – zvláště pak v mezích vzájemné komunikace – utopicky. Z toho důvodu byly tyto úvahy za pomoci sekundární literatury doplněny o další perspektivy, kterou autoři nezohlednili nebo jí ani zohlednit nemohli, jelikož tyto perspektivy byly až výslednicí vývoje posledních dekad sociální práce.

Přesto je patrné, že téma, kterým se Laan před více než dvaceti lety zabýval nijak nepozbývá aktuálnosti. Je zjevné, že v neoliberalistické společnosti je znatelné „pokřivení“ tradičních hodnot, jež lze pokládat pro vývoj, ale i samotný výkon sociální práce za určující. Zároveň je patrné, že současný stav sociální politiky je v otázce užívání moci více přikloněn výkonu kontroly, zvláště pak v těch segmentech, který jsou zpravidla vyhrazeny pro výkon pomoci. Hlavní přínos mé bakalářská práce spatřuji v rozšíření povědomí, v jaké míře je praxe, ale i teorie sociální práce a sociální politiky ovlivněna neoliberálním diskurzem. Z pozice sociálního pracovníka, sociální pracovnice považuji za důležité reflexi toho, v jaké míře jsou hodnoty, jež představují základní stavební kameny sociální práce, ovlivněny neoliberální ideologií a manažerským modelem.

3.4.1. Neoliberální ideologie

V 70. a 80. letech minulého století, z nichž Laan převážně čerpá své zkušenosti z nizozemské praxe sociální práce, byl svět, podobně jako v jiných dekadách, vystaven dynamickým změnám. V duchu historického předvoje a přiblížení neoliberální ideologie, čemuž v této subkapitole věnuji hlavní pozornost, představuji důvody, které podnítily ustanovení nynějšího stavu globální politiky. Důvodům, mající dalekosáhlý dopad na konstituování sociálního státu, podmínkám, jež přímo či nepřímo ovlivňují výkon sociální práce se věnuji v následující subkapitole.

Jednou z hlavních příčin, jež napomohly k ustanovení podoby kapitalisticky orientované společnosti, jak ji dnes známe byl imperialismus. Právě imperialismus, který se více než jakýkoliv jiný faktor zasloužil o etablování kapitalismu jako globálního systému, a kapitalismu, který se stal globálním, zase imperialismus oživil a transformoval (Donnelly, 2020). Pro období, z jakého Laan povýtce čerpá svou inspiraci, se jednalo o období, které je specifické svou reakcí na nenadálé změny, jež spočívaly v ekonomické krizi druhé poloviny sedmdesátých let a volně pokračující v letech osmdesátých. V návaznosti na tyto události pak hovoříme o neoliberalní ideologii, která začala zasahovat do nemála oblastí lidských životů. „*Neoliberalní globalisté spojovali kapitalismus volného trhu s demokracií a fantazírovali o jednotném světovém trhu bez hranic*“ (Slobodian, 2018: 2). Přestože je role státu v neoliberalní teorii poměrně snadno definovatelná, samotná praxe neoliberalizace se však v důsledku chaotického vývoje a nerovnoměrnému geografickým vývoji státních institucí, pravomocí a funkcí v posledních třiceti letech naznačuje, že neoliberalní stát může být nestabilní politickou formou (Harvey, 2005). Politický koncept se původně objevil jako reakce na politiku sociálního státu a keynesiánsky požímanou ekonomiku, která se po druhé světové válce na Západě těšila veliké obliby. Friedrich August Hayek, čelný představitel a obhájce myšlenkových východisek liberalismu, který se svým uvažováním nad neoliberalismem ocitá v přímém kontrastu se socialistickou ideologií, uvažuje o socialismu v jeho celistvé podobě. Nikterak neanalyzuje socialisticky vedený stát, ale pouze popisuje jeho nebezpečnost v prvotních projevech a způsobech myšlení. Tato nebezpečnost podle Hayeka spočívá především v zárodcích, které posléze ústí nejen v zavádění socialismu, ale mohou vyústit v nastolení totalitního režimu, kde se svoboda a individualismus, základní stavební kameny neoliberalismu, ocitají v přímém ohrožení a pod tlakem plánovačů (Hayek dle Frieda, 2010). Podobné stanovisko zaujímá rakouský ekonom a myslitel Ludwig von Mises, jenž se obával intervencionistické vlády, která by své záměry, své intervence, ospravedlňovala tím, že by se odvolávala na lid a jeho blaho. Misesem zamýšlený stát mohl najít svou legitimitu výhradně v ochraně soukromého vlastnictví a sil konkurence (Slobodian, 2018). Počátek sedmdesátých let – po poměrně dlouhodobém období ekonomické prosperity – s sebou přinesl formu ekonomické stagnace, stagflaci. Pojem stagflace lze vymezit jako ekonomický cyklus, jenž je charakterizován vysokou mírou zaměstnanosti doprovázenou inflací. S příchodem digitální revoluce – mající počátky v osmdesátých letech dvacátého století – se

v oblastech produktivity a kapacity protěžovala cesta vedoucí ke stále větší míře automatizace. Tehdy, podle Gorze, byla započata demolice prvního pilíře kapitalismu, tedy spojení mezi prací, vytvářením hodnoty a spotřebou; rostoucí automatizace služeb a průmyslu totiž podkopává základní premisu průmyslového kapitalismu *per se*, tato premisa na níž je vystavěn pojem ‚hodnoty‘ a která uvádí v život ‚zákon hodnoty‘, jenž je pro Marxe základním stavebním kamenem kapitalistického uvažování –, zní, že mzda je vyplácena za práci, aby mohly být uspokojeny potřeby, které práce generuje v těch lidech, kteří ji vykonávají (Evans, 2010). To pak vyvolává otázku, zdali to, co považujeme za potřeby, skutečně potřebami jsou, zdali to nejsou iluze potřeb, tedy potřeb uměle vytvořených. Baudrillard, vycházející z Deborda tvrdí, že komodity se staly natolik abstraktními, že ekonomika dnes není ničím jiným než systémem znaků. Zdánlivé potřeby, které na trhu vyjadřujeme pak nejsou odrazem žádných skutečných potřeb, ale jsou pouhým způsobem, jakým se artikuluje naše účast na symbolickém systému; zdání, že máme nějaké potřeby je vlastně druhem „magického myšlení“ vyvolaného stejnou iluzí, která nám dává uvěřit, že konzumujeme zdánlivé předměty (Heath, Potter, 2012). Hlavním cílem neoliberálního státu je garantovat, aby byly podmínky pro akumulaci kapitálu co možná nejpříznivější, a proto je třeba zajistit poslušnost lidí, zvláště pak nižších vrstev. Zatímco v poválečném keynesiánském kapitalismu napomáhala zachování sociálního řádu sociální politika, která prostřednictvím systémů ochrany sociálního státu poskytovala lidem takové sociální jistoty, že neměli příliš potřebu se proti systému bouřit, tak neoliberální stát k udržení pořádku upřednostňuje politiku trestní, která se ale podle Wacquanta nezaměřuje na trest a nápravu tradičních pachatelů trestných činů, nýbrž na pacifikování chudých (Janebová, 2019).

Snad jen málo lidí by mohlo namítnout, že nynější stav ekonomiky a geopolitické situace již nepředstavuje takovou hrozbu, jakými byla ropná krize v sedmdesátých letech minulého století, či snad ekonomická krize v roce 2008, která, nutno si přiznat, není tak starou zkušeností, aby upadla v zapomnění. To vzbuzuje otázku, do jaké míry by toto potenciální smýšlení bylo podmíněno dlouhodobou absencí stavu ekonomiky, jež by byl přímým opakem exponenciální prosperity, která utvářela podmínky k frivolnímu přístupu k omezeným zdrojům a pošetilému hédonismu?

V první polovině sedmdesátých let minulého století se za vlády amerického prezidenta Ronalda Regana a britské premiérky Margaret Thatcherové, se v reakci na hospodářskou krizi začal na politické scéně šířeji prosazovat neoliberalismus, přestože se ne všichni sociální teoretici shodnou na významu tohoto termínu, „neoliberalismus“ je v současnosti obecně považován za označení filozofického názoru, že politické a ekonomické instituce společnosti by měly být silně liberální a kapitalistické, ale doplněné ústavně omezenou demokracií a o skromný sociální stát (Vallier, 2021). Stoupenci neoliberalismu se domnívají, že soukromému sektoru by měla být věnována větší moc v ekonomice prostřednictvím politik, jako je privatizace, deregulace a snížení vládních intervencí v soukromém sektoru. Mnohdy nabývá termín neoliberalismus negativní konotace. Zvláště pak tehdy, je-li proklamováno neoliberální smýšlení například v kontextu privatizaci veřejných služeb. Není proto překvapením, že někteří, převážně levicově orientovaní sociální teoretici, hledí na neoliberalismus se značným despektem. Například Giroux (2012), jež se zabývá charakteristikami neoliberálního diskurzu, pak o neoliberalismu píše jako o „kultuře krutosti“, která je provázena útoky na nároky, jakými jsou záchranná sociální síť, důchody sociální zabezpečení, které jsou v ostrém kontrastu s nárokem na finanční pomoc, které požadují finanční instituce. Podle Azzary je vítězství neoliberalismu podmíněno mírou, do jaké se mu podařilo – někdy explicitně, ale více než by si to kdokoli uvědomoval – proniknout a restrukturalizovat vizi svých odpůrců (Azzara dle Zamory, Behrenta, 2016). Janebová píše (2021), že zatímco cílem neoliberálního státu není pomáhat, ale disciplinovat lidi a šetřit zdroje, tak teorie zdůrazňují zprostředkující roli mezi klientem a společností a práva klientů. Stát nemůže podporovat ani autoritu profese, jejíž teorie podkopávají jeho vlastní zájmy; jako profese zastupující zájmy „společenských lůzrů“ si sociální práce může jen obtížně nárokovat prestiž ze strany veřejnosti.

Zdá se, že se tu objevují třetí plochy dvou nesmiřitelných táborů. A sice zastánců sociálního tábora, kladoucí důraz na sociální rovnost, dostupnost veřejných zdrojů a rovnosti v příležitostech. Na druhé straně zde vyvstává tábor neoliberalistů, akcentující svobodu a individualismus. V této subkapitole jsem představil neoliberální ideologii, její základní charakteristiky a vývoj v uplynulých letech. Je zřejmé, že hodnoty, jež tato ideologie protěžuje, a hodnoty, které jsou prizmatem sociální politiky vnímány jako žádoucí, kýžené, se

nacházejí v přímém protikladu. Tento protiklad vstupuje do nemalého množství společenských faktorů, jež ovlivňují identitu a vnímání sociální práce veřejnou společností. Vztahem sociální práce a neoliberální ideologie se budu blíže zabývat v nadcházející subkapitole.

3.4.2. Neoliberální ideologie a sociální práce

V předchozí části jsme věnovali pozornost představení termínu neoliberální ideologii jako takové. Je zjevné, že poválečný hospodářský a politický vývoj, zejména v západních zemích – spjatý s rozvojem kapitalismu a zásadami, jež volně navázaly na princip *laissez faire* – byl v nemálo aspektech předzvěstí následujícího vývoje. V následující části se zaměřím na důsledky, jakými tato ideologie ovlivňuje, či může ovlivňovat vývoj společnosti, a tím i vývoj sociální práce. Za zmínku stojí připomenutí, že poměrně nedávné práce, které se věnují teoriím a metodám sociální práce (Sheedy, 2013; Ingram, 2015; Parrotts. MasGuinessem, 2017; Deacon a Macdonald, 2017) vycházejí z důležitých psychologických, sociálních a hodnotových témat, která ovlivňují praxi sociálních pracovníků a pracovníc. Příkladem takovýchto témat, která ovlivňují praxi sociální práce je chudoba, moc, riziko, spiritualita a stigma, přičemž další teorie přímo zahrnují porozumění důležitým politickým hnutím a ideologiím, která přímo či nepřímo ovlivňují sociální politiku a ovlivňují řízení organizací. Mezi takovéto politická témata lze zařadit pojmy jako antidiskriminace, modely postižení, globalizace manažerismus nebo nový veřejný management (*New Public Management*), ale také neoliberalismus a trhy č teorie organizace (Payne, 2020). Právě neoliberalismem a dopadem na hodnoty sociální práce nyní věnuji pozornost.

Se sociálními podmínkami – v nemalé míře přímo podmíněné stavem společnosti, v níž je sociální práce realizována – je sociální práce úzce provázána. Existuje zde ve spektakulární dichotomii, kdy svým působením ovlivňuje společnost, která ale zároveň určuje, co by mělo být náplní diskurzu sociální práce. Z toho důvodu je zcela namístě, aby sociální pracovníci a pracovníce byli s to reflektovat a zkoumat, kdo a jakým způsobem konstruuje jejich *modus operandi* (Lazar, 90). Ostře vymezená hranice mezi objektem a subjektem se mnohdy stává překážkou samotné praxe. Osobně se domnívám, že je tedy nasnadě upuštění od smýšlení *bud'anebo* a jakési osvojení či snad přilnutí ke smýšlení *jak, tak*, zvláště pak v kontextu uvažování nad konstruováním sociální reality, jež si to, dle mého názoru, bezpodmínečně žádá. Výše

nepřímo citovaný Petr Lazar ve svém článku věnoval zvláštní pozornost vlivu neoliberalizace na sociální práci v dalších evropských zemích, konkrétně se pak jednalo o Chorvatsko, Španělsko, Rumunsko, Polsko, Švédsko a Řecko. Dospěl k závěru, že v odborné rovině dochází k rekonstrukci sociální práce lidmi, jak sám nazývá „mimo obor“, tj. těmi, kteří nedisponují patřičnou kvalifikací, což neumožňuje sociálním pracovníkům a pracovnícím uplatňovat své odborné znalosti a dovednosti při výkonu svého povolání. Rovněž ze závěru vyplývá, že sociální pracovníci a pracovníce jsou tímto vývojem nemálo frustrováni, přičemž nemají žádné prostředky, jak se vůči nim bránit. To v neposlední řadě ústí v enormní vzrůst stresu a nejistoty na straně sociálních pracovníků a pracovníc, což se dále projevuje ve vypjatých vztazích mezi nimi a jejich klienty, ale i nadřízenými (Tamtéž).

Na začátku této subkapitoly jsem poukázal na provázanost sociální práce se sociálními podmínkami. Ve společnosti globálního neoliberalismu se pak v sociální práci projevuje individualizace sociálních rizik, která – ne vždy, ale často – vznikají strukturálně, ekonomizací a racionalizací, kdy se sociální práce podřizuje zájmům trhu a požadavkům efektivity a privatizací sociálních služeb, v důsledku čehož je také zpochybňována legitimita sociálních služeb a sociální pracovníci a pracovníce jsou vnímáni jako ti, kdo problémy buď uměle vytváří nebo pomáhají těm, kdo si pomoc ani nezaslouží (Chytil 2011; Valová, Janebová 2015 dle Glumbíková 2019). Této tezi nijak nepřispívá ani medializace, která značně překrucuje sociální realitu. Souběžně podoba, v níž se neoliberalismus v České republice vyvíjel po roce 1992 po dlouhá léta a vládl představou, že trh sám o sobě vše vyřeší, že není potřeba trh svazovat s žádnými „přívlastky“, ani právně, se v životě občanů staly peníze základem všeho a o jejich dostatek je třeba se starat v první řadě – od krádeží až po nekončící zadluženost. To ukazuje, že takovýto přístup je spíše základní bariérou rozvoje svobod (Vondrušková, 2022). Konsekvence individualizace na sociální práci vnímá Chytil v opomíjení strukturálních příčin problémů klientů, jež jsou interpretovány jako jejich individuální selhání (Chytil dle Janebová, 2021). Tímto však výčet negativních dopadů individualizace sociálních problémů coby lidského selhání nijak nekončí. Opomíjení strukturálních příčin sociálních problémů klientů a individualizace rizik má další, neméně negativní dopad, klienti takto postrádají poslední špetku motivace, jež by je přiměla na své situaci cokoli měnit. Namísto toho si selhání zvnitřňují, interiorizují, definují se skrze něj. Zastánci neoliberalismu v návaznosti na toto téma podotýkají, že

sociální programy ve skutečnosti chudobu nikterak neřeší, namísto toho pouze zbavují jedince odpovědnosti za jejich vlastní životní volby, přičemž vybízejí k opuštění principů sociálního státu a hovoří o potřebě zvyšování individuální odpovědnosti jedinců, a to i za problém, které mohou ve skutečnosti vznikat mimo jejich kontrolu (Tamtéž). Otázkou nadále zůstává, zdali problém ‚*řešení chudoby*‘ lze obsáhnout zdánlivým řešením nárokuje absolutní platnost. Jinými slovy, do jaké míry je řešený problém podmíněn efektivitou zvoleného řešení, a do jaké míry je podmíněn perspektivou, prostřednictvím které je problém definován.

Chudoba je multidimenzionální koncept, který zahrnuje materiální, sociální a duchovní aspekty lidské osoby (Make Poverty History, 2024), z toho důvodu – chceme-li se zabývat chudobou – je si třeba uvědomit množství faktorů, jimiž je globální nerovnost silně ovlivněna. Nová globální ekonomika je v mnoha ohledech velmi problematická. Nikde to není jasněji patrné než v nové dynamice nerovnosti, jež je v globálním velkoměstě velmi zřetelná (Giddens, 2013: 224).

V této subkapitole jsem věnoval pozornost propojení neoliberální ideologie se sociální prací. Z výše uvedeného je patrné, že se prostupující neoliberalizace se dotýká základních hodnot sociální práce, na nichž je založena. V následující podkapitole věnuji pozornost manažeristickému pojetí sociální práce.

3.4.3. Manažeristické pojetí sociální práce

Manažerské pojetí sociální práce či manažerský model sociální práce se těšil velké pozornosti zejména v osmdesátých letech minulého století, sociálního pracovníka si v tomto pojetí lze představit coby manažera, jenž vnímá klienta jako pomyslného zákazníka, z čehož je patrná forma odtažitosti či rezervovanosti. Tato rezervovanost může však být pokládána za ústřední výhodu, jelikož sociálnímu pracovníkovi nabízí možnost, jak se vyhnout odpovědnosti z obvinění z potenciální manipulace. Dalším, neméně důležitým přínosem byla ale i skutečnost, že se sociální práce nově zabývala pojmy jako jsou trh, konkurence, propagace, nabídka a poptávka či efektivita aj. a ze strany sociálních pracovníků tak docházelo ke zkvalitnění nabídky služeb směrem ke klientovi (Kappl, 2008). Podle Kellera (2007) si lze manažerismus představit jako směr řízení organizací, jež je zaměřen na efektivní a úsporné fungování organizace, věnuje pozornost překážkám hladkého fungování organizací a hledá řešení pro zvýšení efektivity. Mezi charakteristické a nejvýraznější znaky „manažerismu“ sociální práce,

či „nové věcnosti“ implementované v sociální práci byla především orientace na tematiku trhu coby zdroje různých inspirativních metafor pro sociální práci; dalším specifickým znakem byla potom i určitá nedůvěra ke komunikativnímu (psychosociálnímu) pojetí sociální práce (Kappl, 2007). *„Důraz na produkt a objektivizaci výsledků byl samozřejmě na hony vzdálen předchozímu pojetí, které kladlo důraz na působení na klienta samotného (na jeho osobnost), na snahu o změnu nežádoucích aspektů klientovy osobnosti, které ho předurčovaly k opakovaným selháním v jeho životě, což je vše ve svém celku poměrně obtížně měřitelná záležitost“* (Tamtéž). V předešlé kapitole věnované neoliberální ideologii a jejímu přesahu, kdy rysy neoliberalismu zabředávají do implicitních témat sociální práce, se dá jen s těžší ubránit dojmu, že nynější sociální pracovníci a pracovnice obtížně dostávají svým proklamovaným hodnotám. Mezi takovéto základní hodnoty sociálních pracovníků lze dle Kopřivy na prvním místě zmínit náklonost, na druhém trpělivost, na třetím vcítění a v neposlední řadě také odbornost sociálních pracovníků (Kopřiva, 1994). Obecným a často diskutovaným tématem v uplynulých letech je na poli sociální práce rovněž otázka hodnot. Ty jsou z axiologického hlediska považovány za měřítko, proto se nabízí otázka, jakému vlivu se při vzájemné spolupráci těší výše zmíněné hodnoty při posuzování sociálních situací. Hogenová tvrdí, že ideje, a tudíž i veškeré hodnoty, nemohou být předmětem, nejsou elementem, ale vždy jsou celkem; hodnoty existují nehledě na postmodernu a její absenci vnímavosti vůči hodnotám, existují jako ideje dokonce i pro zastánce nihilismu, protože i ti se vymezují proti nim. Jediná změna spočívá ve skutečnosti, že je nám v období postmoderny nabízeno nadměrné množství obrazů (Hogenová dle Skalová, 2015).

Kromě privatizace veřejných služeb, jež byly již výše zmíněny, je pro tuto etapu dějin sociální práce na místě zmínit oddělení zájmů klienta a poskytovatele služeb. To může být v mnoha aspektech překážkou, a to jak v kontextu dané spolupráce s klientem, tak i ve smyslu vnímání sociální práce jako takové. V prvním případě, kdy můžeme někdy hovořit také o teorii „obviňující oběť“, dochází k zanevření nad početnou skupinou uživatelů služeb, kteří se na eskalaci nepříznivé sociální situace nepodíleli v takové míře jako systém (Giddens, 2013). Implementace manažeristické perspektivy do výkonu sociální práce mimo jiné ani zdaleka nevytváří takové podmínky pro zplnomocnění klienta k řešení sociální situace. Naopak. Vztah mezi těmito subjekty nově nabyl smluvního charakteru. Argumentovaným záměrem bylo ze stran

středopravicových vlád podnítit uživatele sociálních služeb k „posílení zodpovědnosti poskytovatelů, a to nejen vůči klientům, ale i vůči místnímu společenství. Agentury poskytující služby se musí pohybovat v prostředí spravedlivé soutěže a v případech, kdy je to pro klienta výhodou, musí být schopny na smluvním základě spolupracovat. To v posledku představuje posílení podřízenosti manažerům, případně voleným zástupcům veřejnosti a vyšší nároky na specializaci (Matoušek dle Glatterová, 2003). Realizování managementu v sociálních službách a prosazování manažerských metod je pro organizaci a funkci sociálních služeb stále více a více aktuální, ba až nezbytná. V důsledku překotné modernizace společnosti a promptně postupující globalizaci i změny sociálního státu měly značný vliv na transformaci podoby sociální práce tzv. New public management, jenž je úzce spjat s ekonomizací sociální práce a nové věcnosti. U systematických příčin se začala projevovat ekonomizace sociální práce, jež začala nově nabývat tržního charakteru, kdy musí čelit konkurenci a čerpat finanční prostředky na provozování služby. Cílem je pak rozšíření nabídky a zvýšení kvality nabízených sociálních služeb. (Tamtéž)

Smluvní charakter vztahu mezi subjekty vstupuje krom jiného rovněž do uvažování nad identitou sociální práce. Politika neoliberálního státu nutí sociální pracovníky do role kontrolorů prověřující zavinění klientů a vytlačuje ze sfér, které jim však v minulosti náležely (Butler-Warke et al., 2020; Janebová, 2021; Lazar, 2021 dle Zajacová 2023). Morley na toto konto dodává, že neoliberalismus je pod rouškou politiky třetí cesty a éry úsporných opatření v rozporu se stěžejními hodnotami sociální práce a je zaměřen proti morálnímu jádru této profese (Morley, dle Butler-Warke, 2020).

3.5. Shrnutí výzkumné části

Ve své bakalářské práci jsem usiloval o zrevidování moci v díle Geerta van der Laana. Za tímto účelem byly prostřednictvím textové analýzy popsány myšlenkové koncepce autorů, konkrétně pak Foucaulta a Habermase, skrze které Laan přistupuje k uvažování o moci a identitě sociální práce. Pro tyto účely je zapotřebí operacionalizovat pojem revize. Ten zde nabývá významu prozkoumání teorií, respektive myšlenkových konceptů, které spoluutvářejí identitu sociální práce. Záměrem bylo cestou takto pojímané revize poskytnout čtenářstvu vhled do problematiky moci, ambivalentního charakteru sociální práce, její víceznačné identity. Skrze tento vhled bylo záměrem přimět čtenářstvo uvažovat o povaze sociální práce, o jejím specifickém postavení, jež

ve společnosti zaujímá. Vzhledem ke komplexnosti takto předsevzatého cíle jsem rozdělil cíl do tří dílčích cílů. Nejprve bylo zapotřebí zjistit, jakým způsobem Laan vnímá postavení sociální práce vedle ostatních pomáhajících profesí z pozice moci. Došel jsem ke zjištění, že specifické postavení sociální práce spočívá ve skutečnosti, že se ocitá v rozdílu. To je zvláště patrné, pokud o ní budeme uvažovat v kontextu moci. Toto zjištění mimo jiné ilustruje Laanova teze, že je zbytečné jakkoli usilovat o popření této ambivalence, namísto toho považuje za předmětnější překlenout „dvojí vazbu“, neulpívat na v rovině Systému či životního světa. V případě naplnění druhého dílčího cíle, kterým jsem se věnoval v subkapitole nesoucí název Laanův vliv na uvažování v sociální práci a uvažování o její roli ve společnosti z hlediska emancipace a vykonávání kontroly, jsem dospěl k závěru, že je zde z etického hlediska se zabývat i otázkou sledovaného záměru, v jehož duchu je kontrola prováděna. Sledovaný záměr pomáhajícího, který usiluje o poskytnutí pomoci člověku v životní krizi, je bezpochyby diametrálně odlišný od sledovaného zájmu entity, které v posledku záleží o uplatňování kontroly. Ať tak či onak, nelze opomenout důsledky moci, její intencionality. Samotný výkon pomoci přichází po moci, respektive po jejím nabytí. V přístupu k třetímu dílčímu cíli a cílů druhého řádu, jsem analyzoval myšlenkové koncepce Foucaulta a Habermase, konkrétně pak koncepty panoptikon, biomoc, diskurz, teorii komunikativního jednání, strategického jednání či snad dvojstupňový model společnosti. Představení těchto myšlenkových konceptů bylo dosaženo prostřednictvím sekundární literatury.

Závěr

Cílem bakalářské práce bylo odborně revidovat pojetí moci v díle Geerta van der Laana, konkrétně pak v knize *Otázky legitimacy sociální práce*. Pro naplnění tohoto cíle byla vytvořena transformační tabulka, kde byl tento cíl rozdělen do dílčích cílů. Za tímto účelem byly představeny stěžejní pojmy, s nimiž Laan v knize operuje, pojmy, jež se spolupodílejí na mnohoznačném charakteru sociální práce coby praktické činnosti i akademické disciplíny.

Z tohoto důvodu bylo čerpáno převážně z cizojazyčných textů, jelikož v česky psané literatuře, či v literatuře do češtiny přeložené, je tomuto tématu – snad s výjimkou odborných článků v odborném časopisu *Sociální práce* a skript určených pro studijní účely – věnována, alespoň dle mého názoru, menší pozornost, než jakou si téma zaslouží. Z výše uvedeného je patrné, že téma neoliberalizace, jemuž je v Laanově díle věnována nemalá pozornost, se váže k aktuálním tématům sociální práce, jež mnohdy nabývají negativní konotace. Těmito tématy, respektive důsledky na provozování sociální práce coby praktické činnosti, ale i akademické disciplíny, jsou transformace profese na prekarizované povolání, devalvací hodnot, na nichž si profese zakládá, ale i individualizace sociálních problémů do osoby klientů. Ti pak postrádají kýženou motivaci ke změně, což, mimo jiné, znemožňuje mobilizaci jejich vnitřních zdrojů. Domnívám se, že sociální pracovníci a pracovnice by si měli být navzájem vědomi této okolnosti, které současně přijímaný stav sociální práce podléhá, na který současný vývoj sociální práce musí brát ohled.

Práce došla k závěru, že myšlenkové koncepty Jürgena Habermase a Michela Foucaulta nejsou navzájem se vylučující, ale mohou býti navzájem se doplňující, zvláště pak, zaměříme-li svou pozornost na teorii komunikativního jednání, v kontextu individuální práce s klientem. Zároveň je záhodno konstatovat, že výše zmínění autoři, vycházejí v případě svého myšlení z rozličných tradic vývoje myšlení, což má, pravděpodobně, za následek jejich rozdílnost. V pozici sociálního pracovníka, s jehož postavením se vůči potenciálnímu zájemci o službu či klientovi, implicitně pojí téma moci, je proto nutné mít toto téma maximálně zvnitřněné. Proto byl čtenářstvu představen vhled do Foucaultova myšlení, myšlení, toliko příznačného pro uvažování strukturalismu, ale i mocenské dynamiky a mocenských vztahů. Za pomoci sekundární literatury byly tyto úvahy zakomponovány do konkrétních oblastí sociální práce.

Za hlavní metodu byla zvolena textová analýza. Oproti zamýšlené diskurzivní analýze textu se pro účely mé bakalářské práce textová analýza vyznačuje vhodnější aplikací, a to především ve vazbě k zvolené literatuře. Textová analýza je velice stručně řečeno založena na analyzování odborných článků, publikací, dokumentů či jiných forem psaného textu. Touto perspektivou bylo přistoupeno k textům týkajících se výhradně sociální práce jako takové, ale i tématům dalších oblastí, zaměřující se povýtce otázkou rolí jazyka, etiky, politiky a filosofie, tedy tématům se sociální prací bezprostředně spjatými. Záměrem bylo mimo jiné zdůraznění multiparadigmatického charektu sociální práce.

Hlavní přínos mé bakalářská práce spatřuji v rozšíření povědomí, v upozornění na to, do jaké míry je výkon praxe, ale i teorie sociální práce a sociální politiky ovlivněn neoliberálním diskurzem. Z pozice sociálního pracovníka, sociální pracovnice považuji za důležité reflexi toho, v jaké míře jsou hodnoty, jež představují základní stavební kameny sociální práce (solidarita, empatie, společenské cítění, lidskost apod.), ovlivněny neoliberální ideologií, jejím diskurzem a manažerským modelem.

Současně považuji za důležité představení popsání myšlenkových konceptů výše zmíněných autorů, Foucaulta a Habermase, konkrétně pak konceptů panoptikon, biomoc, diskurz, teorii komunikativního jednání, strategického jednání či snad dvojstupňový model společnosti. Představení těchto myšlenkových konceptů jsou prostřednictvím sekundární literatury čtenářstvu poskytnuty za účelem zasazení do pojmového rámce, čímž je i naplněna podmínka komplexnějšího uvažování o identitě sociální práce jako takové.

Seznam literatury

- BANKS, S. 2020. *Ethics and Values in Social work*. Bloomsbury.
- BARŠA, P. 2005. *Michel Foucault; politika a estetika*. Praha: Dokořán.
- BRITSKÉ LISTY. 2010. Kurzarbeit „oživlý mrtvý“ kapitalismus a budoucnost levice, [online] Dostupné z: <https://web.archive.org/web/20100901185809/http://www.blisty.cz/2010/8/31/art54237.html>
- BUTLER-WARKE, A., YUILL, C. et al. 2020. *The changing face of social work: social worker perceptions of a neoliberalising profession. Critical and radical social work* [online]. kdeee [10.4.2024]. 8(1), 59-75. Dostupné z: <https://doi.org/10.1332/204986019X15633629305936>
- DISMAN, M. 2008. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- DONNELLY, S. 2020. *The Lie of Global Prosperity: How Neoliberals Distort Data to Mask Poverty and Exploitation*. Monthly Review Press.
- ERIBON, D. 2002. *Michel Foucault: 1926-1984*. Praha: Academia.
- FENDRICHOVÁ, B. *Prosociální rysy u pracovníků pomáhajících profesí* [online]. Diplomová práce: České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně Sociální fakulta. [10.4.2024]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/4n9v70/405976>
- FINANCIAL TIMES: *Pět důležitých globálních ekonomických posunů*. Přeložil JANIŠ, V., [online] *Deník N*, [10.4.2024]. Dostupné z <https://denikn.cz/1227992/financial-times-pet-dulezitych-globalnich-ekonomickych-posunu/?ref=list>
- FLYVBJERG, B. 1998. *Habermas and Foucault: Thinkers for Civil Society?* The British Journal of Sociology, vol. 49, no. 2, pp. 210–33. JSTOR, [online]. [26.3.2024] Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/591310>
- FOUCAULT, M. 1999. *Vůle k vědě*. Praha: Herrmann.

FOUCAULT, M. a PELIKÁN, Č. 2000. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin.

FRIED, V. 2010. *Neoliberalismus a sociální stát; Případ nových stran v Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR* [online]. Diplomová práce. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra Politologie a evropských studií. [10.4.2024] Dostupné z: <https://theses.cz/id/jx70kp/59969-491895878.pdf>

FULTNER, B. 2011. *Jürgen Habermas; Key Concepts*. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.

GLUMBÍKOVÁ, K. 2019. Postavení a cíle sociální práce v důsledku proměn společnosti. Sociální práce / Sociálna práca, [online], Dostupné z https://socialniprace.cz/o-cem-se-mluvi/postaveni-a-cile-socialni-prace-v-dusledku-promen-spolecnosti/?fbclid=IwAR2Kt5rLGPP9cM7CT4NWLD7CZ_8T1wNvTParCvLeTjCp9mvvurdArh0vsNc

HABERMAS, J. 1984. *The theory of communicative action vol. 1 Reason and the rationalization of society*. Boston: Beacon Press. Dostupné z: <https://teddykw2.files.wordpress.com/2012/07/jurgen-habermas-theory-of-communicative-action-volume-1.pdf>

HABERMAS, J. 2018. *Diskurzivní teorie liberální demokracie*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum.

HÁJEK, P. 2014. *Komparace Habermasova a Foucaultova pojetí diskursu a jejich využití ve výuce OV* [online]. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta. [12.3.2024]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/f9hog/>

HARVEY, D. 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press.

HASENFELD, YEHESKEL. 1987. *Power in Social Work Practice* Author(s): Yeheskel Hasenfeld Source: *Social Service Review*, Sep., 1987, [online], Chicago: The University of Chicago Press Stable URL: [datum] Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/30011910>

- HAUGAARD, MARK. 2022. *Foucault and Power: A Critique and Retheorization*, *Critical Review* [online]. [datum] Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/08913811.2022.2133803>
- HAVRÁNKOVÁ, I. 2014. *Jürgen Habermas a teorie komunikativního jednání* [online]. Diplomová práce. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, Filozofická fakulta. [19.3.2024]. Dostupné z: https://dspace5.zcu.cz/bitstream/11025/14523/1/Havrankova_Jurgen%20Habermas%20a%20teorie%20komunikativniho%20jednani.pdf .
- HAVRDOVÁ, Z. 2018. Reflexe a reflexivita v sociální práci. Sociální práce / Sociálna práca, [online], Dostupné z: <https://socialni prace.cz/o-cem-se-mluvi/reflexe-a-reflexivita-v-socialni-praci/>
- HAYMES, S. et al. 2015. *The Routledge Handbook of Poverty in the United States*.
- HENDL, J. 2005. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Vyd. 2. Praha: Portál.
- HORNER, N. 2018. *What is Social Work? Contexts and Perspectives*. Learning Matters.
- HORSTER, D. 1995. *Jurgen Habermas: úvod k dílu: doplněno o příspěvek Willema van Reijena a interview s Jürgenem Habermasem*. Praha: Svoboda.
- Hradec Králové 24. až 25. října 2008. Hradec Králové Gaudeamus.*
- INTERNATIONAL FEDERATION OF SOCIAL WORKERS. 2024. What is Social Work?, [online], Dostupné z: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/>
- INVESTOPEDIA. 2023. *What is Stagflation, what causes it, and why is it bad?* [online]. [25.1.2023] Dostupné z: <https://www.investopedia.com/terms/s/stagflation.asp>
- JANDOUREK, Jan. 2013. *Úvod do sociologie*. Praha: Portál.
- JANEBOVÁ, R. 2014. *Teorie a metody sociální práce – reflexivní přístup*. Univerzita Hradec Králové.
- JANEBOVÁ, R. 2019. *Sociální práce, nebo sociální policie? Pronikání disciplinárních principů do sociální politiky a sociální práce*. Sociální práce / Sociálna

práce, [online], Dostupné z: <https://socialniprace.cz/article/socialni-prace-nebo-socialni-policie-pronikani-disciplinarnich-principu-do-socialni-politiky-a-socialni-prace/>

JANEBOVÁ, R. 2021. *Otázka profesionalizace sociální práce: Sen o prestiži by měl být nahrazen závazkem k utlačovaným* Sociální práce / Sociálna práca, [online], Dostupné z :<https://socialniprace.cz/article/otazka-profesionalizace-socialni-prace-sen-o-prestizi-by-mel-byt-nahrazen-zavazkem-k-utlacovanym/>

JANEBOVÁ, R. 2022. *Participativní dialog mezi klientem a sociálním pracovníkem z perspektiv Jürgena Habermase, Iris Marion Young a Nancy Fraser*, Sociální práce / Sociálna práca, [online] Dostupné z: <https://socialniprace.cz/article/participativni-dialog-mezi-klientem-a-socialnim-pracovnikem-z-perspektiv-jurgena-habermase-iris-marion-young-a-nancy-fraser/>

KAPPL, M. 2008. Eriksoniánské přístupy a dilema moci. In: JANEBOVÁ, R., KAPPL, M., SMUTEK, M. *Sociální práce mezi pomocí a kontrolou: Sborník z konference IV. Hradecké dny sociální práce: Hradec Králové 12.-13.10.2007*. Hradec Králové Gaudeamus.

KAPPL, M. 2008. Vývojové modely sociální práce a jejich metafory. In: JANEBOVÁ, R., KAPPL, M., SMUTEK, M. *Posuzování životní situace v sociální práci: Sborník z konference V. Hradecké dny sociální práce*

KELLER, J. 2007. *Teorie modernizace*. Sociologické nakladatelství SLON.

KINDL, F. 2023. *Aplikace metod kritické sociální práce při streetwork práci s lidmi užívajícími drogy* [online]. Bakalářská práce. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, Ústav sociální práce. [8.4.2024]. Dostupné z:<https://theses.cz/id/xwazzb/?zpet=%2Fvyhledavani%2F%3Fsearch%3DFranti%C5%A1ek%20Kindl%26start%3D1;isshlret=KINDL,%3BFranti%C5%A1ek%3B>

KOPŘIVA, K. a ŠIKLOVÁ, J. 2016. *Lidský vztah jako součást profese*. Vydání osmé. Praha: Portál.

LAAN, Geert van der.1998. *Otázky legitimace sociální práce: (pomoc není zboží)*. Boskovice: Ostrava: Albert ; Ostravská univerzita.

LABÁTH, V. 2021. *Potenciál a riziká moci v procese pomoci*. Sociální práce/Sociální práce, [online], Dostupné z: <https://socialniprace.cz/article/potencial-a-rizika-moci-v-procese-pomoci/>

LICHTENSTEIN, E.B. *Explanation and evalution in Foucault's genealogy of morality*. [online] Dostupné z: [European J of Philosophy - 2022 - Lichtenstein - Explanation and evaluation in Foucault s genealogy of morality.pdf](#)

LUSKOVÁ, V. 2024. *Současná debata o biomedikalizaci optikou Foucaultových technologií vlastního já* [online]. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií. [10.4.2024]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/idu9b/>

LYSOŇKOVÁ, M. 2013. *Habermasův koncept komunikativní racionality* [online]. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. [26.3.2024] Dostupné z: https://www.academia.edu/13465029/Habermas%C5%AFv_koncept_komunikativn%C3%AD_racionality_Habermas_concept_of_communicative_rationality

MARTIN KOSEK. 2020. *Teorie komunikativního jednání a dvojstupňový model společnosti*. [online] www.mkpsychology.cz. [28.3.2024] Dostupné z: <https://www.martinkosek.com/l/jurgen-habermans/>

MATOUŠEK, O. 2003. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál.

MATOUŠEK, O. 2012. *Základy sociální práce*. Vyd. 3. Praha: Portál.

MATOUŠEK, O. 2016. *Slovník sociální práce*. Vyd. 3. Praha: Portál.

MATOUŠEK, O; KOLÁČKOVÁ, J. a KODYMOVÁ, P. 2010. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Vyd. 2. Praha: Portál.

MCINTYRE, J. 2021. *The Limits of Scientific Reason: Habermas, Foucault, and Science as a Social Institution*. London, ROWMAN & LITTLEFIELD

NIETZSCHE, F. přeložila KOUBOVÁ, V. 2019. *Genealogie morálky*. Praha: Oikymenh.

NOHEJL, M. 2007. *Jednání, diskurs, kritika: myslet společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství

NOVÁK, A. 2023. *K čemu básníci?* Filosofické zamyšlení nad básněmi Bohuslava Reynka, Jana Zahradníčka a Vladimíra Holana. Praha: Togga.

- OXFORD REFERENCE. 2011. *Biopower*. [online]. [25.3.2024]. Dostupné z: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803095507415>
- PAYNE, M. 2020. *Modern Social Work Theory*, MacMillan.
- perceptions of a neoliberalising profession*, [online]. [10.4.2024]. Dostupné z: <https://rgu-repository.worktribe.com/OutputFile/596604>
- PETŘÍČEK, J. 2021. *Foucaultova filozofie svobody*. Praha: Nakladatelství Karolinum
- ŘIHÁČEK, T. ČERMÁK, et al. 2013. *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*, Masarykova Univerzita. Brno.
- SEARLE, R. J. 1994. *Mysl, mozek a věda*. Praha: Mladá fronta.
- SLOBODIAN, Q. 2018. *Globalists: The End of Empire and the Birth of Neoliberalism*. Harvard University Press.
- SOCIOLOGICKÁ ENCYKLOPEDIE; SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, V.V.I. 2017. *paradigma* [online]. [30.3.2024] Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Paradigma>
- SOCIOLOGICKÁ ENCYKLOPEDIE; SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, V.V.I. 2018. *moc*. [online]. [8.4.2024] Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Moc>
- STANFORD ENCYCLOPEDIA OF PHILOSOPHY. 2021. *Neoliberalism*. [online]. Stanford [8.4.2024] Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/entries/neoliberalism/>
- SUTHERLAND, S. 2019. *A Beginner's Guide to Discourse Analysis*. University of Westminster.
- SVENSSON, F. CH, RINGØ. 2022. *Revitalising Critical Reflection in Contemporary Social Work Research, Practice and Education*. Routledge.
- SVOBODOVÁ, Jindřiška. 2016. *Manipulace a argumentace v politickém a mediálním diskurzu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- ÚLEHLA, I. 2005. *Umění pomáhat: učebnice metod sociální praxe*. 3. přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství.
- VONDRUŠKOVÁ, K. 2022. *Příčiny bezdomovectví v kontextu neoliberalismu* [online]. Diplomová práce. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, Fakulta

filozofická, Ústav sociální práce. [29.3.2024]. Dostupné z:
<https://theses.cz/id/ci8m4b/STAG93638.pdf>

ZAJACOVÁ, M. 2023. *Dílčí šetření prestiže sociální práce mezi českou veřejností v roce 2021* [online]. Sociální práce/Sociálna práca [8.4.2024] Dostupné z: [Dílčí šetření prestiže sociální práce mezi českou veřejností v roce 2021 – Sociální práce \(socialniprace.cz\)](#)

ZAMORA, D. a BEHRENT, C. M. 2016. *Foucault and Neoliberalism*. Cambridge; Polity press.